

بسم الله الرحمن الرحيم

جمع بندی درس تاریخ ۲ از بعثت پیامبر اسلام تا پایان صفویه

یازدهم انسانی

سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۴

تهیه کننده: بهرام شفیعی

سرگروه تاریخ منطقه آب پخش

آدرس وبلاگ شخصی:

Iran10000.blogfa.com

درس اول: منابع پژوهشی در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی**گونه های منابع تاریخی از قرون اولیه اسلامی ایران تا پایان عصر صفوی**

- ❖ گونه های منابع تاریخی از قرون اولیه اسلامی ایران تا پایان عصر صفوی: ص ۲
- ❖ ۱- منابع غیرنوشتاری
- ❖ ۱- محوطه ها و بناهای تاریخی (مکان های تاریخی مثل غار خرا، کوه اخد و یا دشت چالدران و بناهای تاریخی نظیر میدان نقش جهان). ۲- ابزارها و وسایل دست ساخته انسان (انواع پوشاک، انواع جوهرات، ابزارهای کشاورزی، ظروف، وسایل حمل و نقل، اشیای هنری) ۳- آثار شفاهی (افسانه ها و اساطیر قومی دوره های مختلف تاریخی، خاطرات شفاهی، گونه های مختلف ادبیات عامیانه، اعم از داستان های تاریخی، قهرمانی، اخلاقی، رمزی، تمثیلی، تخیلی و طنزآلود، گونه های مختلف متل ها، لطیفه ها، انواع شعر، نظیر دوبیتی، تصنیف، ترانه و لالایی)
- ❖ ۲- مراجع و منابع نوشتاری
- ❖ ۱- کتاب های تاریخی ۲- سفرنامه ها ۳- نوشته های جغرافیایی ۴- ادبیات و متون ادبی ۵- سیاست نامه ها و اندرز نامه ها ۶- سایر نوشته ها

مراجع و منابع نوشتاری

- ❖ تاریخ های عمومی دوران اسلامی: ص ۴
- ❖ مولفان این دسته از آثار، تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می کردند و سپس به شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران می پرداختند. پس از آن تاریخ اساطیری ایران را از کیومرث آغاز و تا پایان دوره ساسانیان ختم می کردند. در ادامه رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله های ایرانی را تا زمان حیات خود شبت و ضبط می کردند. مثال: تاریخ طبری تألیف محمدبن جریر طبری.
- ❖ تاریخ های محلی: ص ۵
- ❖ ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی، بیان ویژگی های جغرافیایی و اقتصادی و نگارش زندگی نامه مفاخر و مشاهیر محلی بوده است. نمونه: تاریخ سیستان از مؤلفی ناشناخته، در موضوع تاریخ سیستان از ایام قدیم تا سال ۷۲۵ ق.
- ❖ تاریخ های سلسله ای ص ۶
- ❖ فرمان روایان بزرگ و کوچک به منظور ثبت و ضبط رویداد های دوران خود معمولاً افراد ادیب و دانشمند را تشویق و مأمور به تدوین این رویدادها می کردند. نمونه: کتاب تاریخ بیهقی اثر ابوالفضل بیهقی.
- ❖ تک نگاری ص ۶
- ❖ از دوره تیموریان به بعد مرسوم شد. در این نوع تاریخ نگاری مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا، تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه مورد توصیف و ثبت و ضبط قرار می دادند.
- ❖ نمونه: عجائب المقدور فی نوائب تیمور (زندگی شگفت آور تیمور) تألیف ابن عربشاه درباره تیمور.
- ❖ تاریخ های منظوم: ص ۷
- ❖ از دوره مغولان رواج و رونق بسیاری یافت. مورخان رویدادهای تاریخی را به نظم کشیده و به صورت متون منظم به صورت شعر تحریر و تألیف می کردند. نمونه ی: از برجسته ترین منظومه های حماسی و تاریخی، اثر گرانسنگ و بلند آوازه شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی
- ❖ سفرنامه ها: ص ۷
- ❖ سفرنامه ها اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ایران (تاریخ اجتماعی و فرهنگی و جغرافیای تاریخی) ارائه می کنند که در دیگر منابع کمتر دیده می شوند.

❖ نوشته‌های جغرافیایی: ص ۹

❖ اطلاعات بسیار بااهمیت درباره آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب‌وهوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، راه‌ها، کالاهای، قلعه‌ها، برج‌ها، بندرها، رودها و دریاها، پایتخت‌ها، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان و حدود و سرحدات و مرزهای سرزمین‌ها و حکومت‌های محلی

❖ برخی از این متون عبارت‌اند از: کتاب‌هایی با عنوان مشترک المسالک و الممالک تألیف نویسندگان مختلف از جمله ابن خردادبه.

❖ ادبیات و متون ادبی: ص ۹

❖ متون نظم و نثر ادبی، گونه مهمی از منابع تاریخی محسوب می‌شوند؛ زیرا اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نیز عقاید دینی و فلسفی رایج در هر عصری، کم و بیش، در شعر شاعران و نویسندگان آن عصر انعکاس می‌یابند.

❖ نمونه: انوری: شاعر عصر سلجوقی در قصیده نامه اهل خراسان - سعدی: در بوستان و گلستان - حافظ: در دیوان اشعارش

❖ تفاوت سیاست نامه و اندرزنامه‌ها: ص ۱۰

❖ موضوعاتی درباره شیوه کشورداری و مناسبات حکومت و مردم‌اند و اطلاعات سودمندی در خصوص چگونگی اداره کشور و تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی ارائه می‌دهند. مانند: سیاست نامه خواجه نظام الملک توسی، وزیر مقتدر عصر سلجوقی. اما به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می‌پردازند. نمونه مشهور اندرزنامه‌ها، می‌توان به قابوس نامه، نوشته عنصر المعالی در قرن پنجم هجری

درس دوم روش پژوهش در تاریخ؛ بررسی و سنجش اعتبار شواهد و مدارک

معیارهای سنجش اعتبار خبر تاریخی

- ❖ نقد خبر تاریخی: ص ۱۴
- ❖ مورخان وقتی با یک گزارش تاریخی رو به رو می شوند آن را اعتبار سنجی می کنند و به اصطلاح به نقد آن می پردازند. نقد یک خبر تاریخی که در حقیقت همان اعتبار سنجی و بررسی اصالت خبر محسوب می شود.
- ❖ معیارهای سنجش اعتبار خبر تاریخی: ص ۱۴
- ❖ ۱- سنجش اعتبار و نقد روایت کننده ۲- سنجش اعتبار و نقد و بررسی گزارش ها و منابع تاریخی.
- ❖ موارد سنجش اعتبار و نقد روایت کننده: ص ۱۴
- ❖ ۱- ویژگی های هویتی روایت کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایش فکری، مذهبی و سیاسی و جایگاه علمی ۲- علائق و انگیزه های راوی در بیان یک خبر ۳- فهم و کشف اندیشه و مقصود او ۴- تعیین فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر
- ❖ علت تعیین فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر: ص ۱۴
- ❖ تا معلوم شود، روایت کننده خود مستقیماً شاهد وقوع رویدادی بوده و یا خبر آن را از دیگران نقل کرده است. ارزش و اعتبار خبری که راوی آن، خود، به طور مستقیم شاهد رویداد بوده به مراتب از خبری که روایت کننده آن را از دیگران نقل کرده بیشتر است.
- ❖ مثل: مسافرت های مسعودی
- ❖ سنجش اخبار براساس مطابقت با عقل: ص ۱۵
- ❖ یعنی درستی یا نادرستی یک گزارش تاریخی مطابقت یا عدم مطابقت با عقل است.
- ❖ افرادی که از این روش استفاده می کردند: یعقوبی، مقدسی، ابن مسکویه، بیهقی، ابن اسفندیار و عدم مطابقت یک روایت تاریخی با عقل را، دلیل بر بطلان و نادرستی آن می دانستند.
- ❖ اهمیت مطابقت با نتایج تحقیقات باستانشناسی: ص ۱۶
- ❖ نتایج تحقیقات علمی باستان شناسان روی محوطه ها، بناها و آثار گوناگون تاریخی، به مورخان کمک می کند که اخبار و مندرجات کتاب های تاریخی را به دقت ارزیابی کنند.
- ❖ ارکان مهم یک رویداد تاریخی: ص ۱۶
- ❖ زمان و مکان دو رکن مهم یک رویداد تاریخی اند.

انواع روش های تاریخ نگاری

- ❖ انواع روش های تاریخ نگاری: ص ۱۷
- ❖ ۱- روایی ۲- ترکیبی ۳- تحلیلی
- ❖ تاریخ نگاری روایی: ص ۱۷
- ❖ نوعی تاریخ نگاری که مورخ روایت های مختلف و متعدد را درباره یک موضوع واحد با ذکر اسناد ذکر می کند.
- ❖ مهم ترین ویژگی تاریخ نگاری روایی این بود که تاریخ نگاران هیچ گونه دخل و تصرفی در روایت ها نمی کردند و عیناً آنها را ذکر می کردند.
- ❖ برجسته ترین چهره تاریخ نگاری روایی محمد بن جریر طبری
- ❖ مهم ترین عیب تاریخ نگاری روایی نویسندگان به دور از هر گونه نقد و انتقاد، هیچ نظری درباره راستی و نادرستی خبر ارائه نمی دهند.
- ❖ برخی آن را امتیازی بزرگ می دانند؛ زیرا مورخان بعدی با مجموعه ای از اخبار گوناگون درباره یک موضوع روبه رو می شوند و با به دست آوردن مدارک و اسناد کافی، درباره اصل خبر قضاوت می کنند.
- ❖ تاریخ نگاری ترکیبی: ص ۱۷
- ❖ مورخ در این روش به جای ذکر همه روایت ها درباره یک موضوع، با مطالعه و مطابقت همه روایت ها، یک گزارش واحد تنظیم می کند.

- ❖ معایب: مورخ ناچار به گزینش و انتخاب است و امکان دور ماندن برخی از جنبه‌های خبر از چشم وجود دارد.
- ❖ نکته: از اواخر قرن سوم هجری این نوع تاریخ نویسی متداول شد.
- ❖ برجسته‌ترین چهره‌های این سبک: بلاذری (قرن سوم هجری) صاحب کتاب فتوح البلدان و دینوری (متوفای ۲۹۰ ق)، صاحب کتاب اخبار الطوال
- ❖ تاریخ‌نگاری تحلیلی: ص ۱۸
- ❖ مورخ با بررسی موشکافانه اخبار و روایات مربوط به یک رویداد و نقد آنها، اقدام به تحلیل و تفسیر علل، آثار و پیامدهای آن واقعه می‌نماید.
- ❖ برجسته‌ترین آثار تاریخ‌نگاری تحلیلی: تجارب‌الامم: ابوعلی مسکویه (متوفای ۴۲۱ ق)، تاریخ بیهقی، مروج‌الذهب: مسعودی

تنظیم و ارائه‌ی گزارش‌ها و نوشته‌های مورخان در دوران اسلامی

- ❖ روش‌های تنظیم و ارائه‌ی گزارش‌ها و نوشته‌های مورخان در دوران اسلامی: ص ۱۸
- ❖ ۱- روش سال شماری
- ❖ نوشتن حوادث به ترتیب زمان وقوع مثلاً ذکر وقایع محرم و عاشورا در ذیل حوادث سال ۶۱ ق. توسط طبری
- ❖ ۲- روش موضوعی.
- ❖ قرار گرفتن یک موضوع خاص به عنوان محور تاریخ‌نگاری مثلاً یک شهر، جنگ، طبقه‌ای از مردم
- ❖ نمونه: مروج‌الذهب و معادن الجواهر: از علی بن حسین مسعودی

درس سوم اسلام در مکه

شبه جزیره عربستان در آستانه ظهور اسلام

- ❖ شبه جزیره عربستان در آستانه ظهور اسلام: ص ۲۰
- ❖ علم مطالعه و بررسی آثار باستانی و تاریخی به منظور شناخت فرهنگ و شیوه زندگی انسانها و جوامع گذشته.
- ❖ پیشینه تمدنی عربستان: ص ۲۱
- ❖ پیش از میلاد حضرت مسیح علیه السلام، فرهنگ و تمدن مهمی در سرزمین یمن، واقع در جنوب شبه جزیره عربستان وجود داشته است و فرمانروایانی بر آنجا حکومت می کرده اند.

نظام اجتماعی و سیاسی

- ❖ نظام اجتماعی و سیاسی شبه جزیره عربستان (قبل از ظهور اسلام): ص ۲۱
- ❖ ساکنان شبه جزیره عربستان در آستانه ظهور اسلام: منتسب به دو دسته قحطانی (جنوبی) و عدنانی (شمالی) - زندگی چادرنشینی و نظام قبیله ای -
- ❖ عصبیت: ص ۲۱
- ❖ از جمله شاخص ترین ارزش های حاکم بر نظام قبیله ای، افتخار به حسب و نسب، احترام به روابط خونی و خویشاوندی، اطاعت بی چون و چرا از رئیس یا شیخ قبیله و پشتیبانی بی قید و شرط از افراد قبیله در هر شرایطی بود. وابستگی شدید عرب ها به قبیله خود، موجب به وجود آمدن عصبیت قبیله ای شده بود.
- ❖ نظام سیاسی عربستان در آستانه ظهور اسلام: ص ۲۲
- ❖ در دوران پیش از اسلام، قبیله های عرب شبه جزیره عربستان به صورت پراکنده و جدا از هم می زیستند و حکومت فراگیر و قدرتمندی در آن شبه جزیره وجود نداشت.

اقتصاد و معیشت

- ❖ اقتصاد و معیشت: ص ۲۲
- ❖ اغلب از طریق پرورش معدودی بز و شتر و راهزنی - در یثرب، یمن و طائف، کشاورزی - تجارت وضع بهتری داشت که بر سر راه یمن به شام قرار داشت، مرکز اصلی بازرگانی به شمار میرفت

علم و فرهنگ

- ❖ برجسته ترین دستاورد فرهنگی اعراب در دوران جاهلیت: ص ۲۲
- ❖ برجسته ترین دستاورد فرهنگی مردم عرب در دوران جاهلیت، شعر و شاعری بود.

دین و اعتقادات

- ❖ آیین قبایل عرب در آستانه ظهور اسلام: ص ۲۲
- ❖ بت پرستی در میان اهالی مکه و پرستش بت های سنگی و چوبی در این سرزمین رواج داشت. ۱- حنفاء: معتقدان به حضرت ابراهیم و کسانی که از پرستش بت ها امتناع می کردند. ۲- یهودیت (ساکن یثرب) ۳- مسیحیت (ساکن نجران) ۴- آیین زرتشتی ۵- کیش مانوی
- ❖ حنفاء: ص ۲۳

- ❖ معدودی از اعراب بودند که به پیروی از حضرت ابراهیم، از پرستش بت ها امتناع می کردند و از گوشت قربانی آن ها نمی خوردند. اینان به حنفا، معروف شدند.
- ❖ «جاهلیت»: ص ۲۳
- ❖ در اینجا مترادف با نادانی و فقدان علم و معرفت نیست، دلالت بر فرهنگ و اخلاق خشن، گستاخ و کینه جویی دارد که از خلق و خوی تند و سرکش اعضای آن جامعه سرچشمه می گرفت و تعصب قبیله ای و پیروی کورکورانه از اجداد قبیله در آن جامعه، جایگزین تعقل، منطق و بردباری شده بود

بعثت حضرت محمد(ص) و دعوت به اسلام

- ❖ بعثت پیامبر: ص ۲۵
- ❖ در ۲۷ رجب یا به روایتی دیگر در رمضان سالی که آن حضرت به چهل سالگی رسیده بود، در حال عبادت و تأمل و تفکر در غار حرا، فرشته وحی بر او فرود آمد و با نزول نخستین آیات سوره علق، پیام الهی را به ایشان رساند.
- ❖ اساس دعوت رسول خدا در آغاز پیامبری: ص ۲۶
- ❖ پرستش خدای یگانه و ایمان به روز رستاخیز.
- ❖ نخستین ایمان آورندگان: ص ۲۶
- ❖ حضرت خدیجه - حضرت علی - زید بن حارثه، فرزندخوانده رسول خدا - ابوبکر بن ابی قحافه نیز نخستین فرد از غیر خانواده رسول خدا

دعوت عمومی و عکس العمل سران قریش

- ❖ آغاز دعوت عمومی: ص ۲۷
- ❖ پیامبر اکرم بعد از سه سال و با نزول آیه ۹۴ سوره حجر دعوت خویش را آشکار کرد. ایشان نخست خویشاوندان و سپس عموم مردم را به قبول اسلام فرا خواند.
- ❖ عکس العمل سران قریش: ص ۲۷
- ❖ سران قریش دعوت ایشان را نپذیرفتند. در ابتدای دعوت اسلامی، مخالفت و دشمنی شدیدی با رسول خدا ابراز نمی داشتند. با گسترش دعوت و گرایش جوانان و مستضعفان به اسلام درصدد برآمدند که با پیامبر و مسلمانان مقابله کنند.
- ❖ علل عدم پذیرش دعوت: ص ۲۷
- ❖ ۱- ظاهری: الف - احساسات دینی ب - اعتقاد راسخ مشرکان به بت ها
- ❖ ۲- علل دیگر (علل باطنی): الف - ترس از متزلزل شدن موقعیت تجاری و سیاسی آنان در صورت پیروی از اسلام و محروم ماندن بازرگانان قریش از سود هنگفت ناشی از تجارت با سرزمینهای دور و نزدیک ب - رقابت های قبیله ای و حسادت های طایفه ای
- ❖ دشمنی و درگیری مشرکان با اشخاصی مانند پیامبر و دیگر مسلمانانی که متعلق به طایفه و قبیله نیرومندی بودند، چندان راحت نبود. چرا؟ ص ۲۷
- ❖ زیرا، ممکن بود به برانگیخته شدن تعصبات طایفه ای و قبیله ای و بروز جنگ و خونریزی بینجامد.
- ❖ اقدام مشرکان برای نابودی اسلام و پیامبر: ص ۲۸
- ❖ ۱- هر طایفه، از مسلمان شدن اعضای خود جلوگیری نماید و با افرادی از طایفه خود که اسلام آورده بودند، برخورد کند. ۲- رئیس طایفه بنی هاشم را در تنگنا قرار دادند که برادرزاده خود را وادار به دست کشیدن از عقایدش نماید.
- ❖ تنها مخالف پیامبر از بنی هاشم: ص ۲۸

تحریم اقتصادی

❖ هدف مشرکان از محاصره اقتصادی: ص ۲۸

❖ هدف مشرکان مکه این بود که ابوطالب و طایفه او ناگزیر شوند پیامبر را تنها گذارند؛ لذا بنی هاشم حدود سه سال در شعب ابوطالب ماندند.

❖ در معاهده تنظیم شده، هرگونه مراوده اجتماعی از قبیل ازدواج و ارتباط اقتصادی با بنی هاشم ممنوع شد. بنی هاشم حدود سه سال در شعب ابوطالب ماندند.

در اندیشه پایگاهی جدید برای اسلام

❖ هدف مشرکان از محاصره اقتصادی: ص ۲۸

❖ حوادث سال دهم بعثت: ص ۲۹

❖ در سال دهم بعثت و اندکی پس از پایان تحریم اقتصادی و اجتماعی مسلمانان، حضرت خدیجه (ع) و حضرت ابوطالب دو حامی بزرگ حضرت محمد (ص) از دنیا رفتند.

❖ هدف پیامبر از خروج از مکه: ص ۲۶

❖ بعد از درگذشت حضرت خدیجه و ابوطالب که در واقع این دو نفر حامیان بزرگ پیامبر بودند فشار خویش بر او زیاد شد تا جایی که فکر هجرت افتاد.

❖ رسول خدا در جست‌وجوی یافتن مردمانی که آمادگی بیشتری برای پذیرش اسلام داشته باشند، راهی طائف شد. اهالی طائف از پیامبر استقبال نکردند.

درس چهارم: امت و حکومت نبوی در مدینه**هجرت به یثرب و اوضاع اجتماعی، سیاسی و اقتصادی**

- ❖ نتیجه هجرت رسول خدا و پیروانش از مکه به یثرب : ص ۳۰
- ❖ زمینه و شرایط مناسبی برای برپایی امت و حکومت اسلامی فراهم آمد.
- ❖ ساکنان شهر یثرب در دوران جاهلیت ص ۳۰
- ❖ ساکنان شهر یثرب در دوران جاهلیت، شامل دو گروه یهود (گروه یهود متشکل از چندین قبیله بودند که در سده های نخست میلادی به سبب آزار و اذیت امپراتوری روم، از فلسطین به یثرب کوچیده بودند) و عرب (قبیله های عرب آن شهر، از جمله دو قبیله بزرگ اوس و خزرج مهاجر از یمن به آن دیار) بودند.
- ❖ انتخاب عبدالله بن ابی: ص ۳۱
- ❖ مردم یثرب که از تفرقه و جنگ به ستوه آمده بودند، اندکی پیش از هجرت، قصد داشتند شخصی به نام عبدالله بن ابی را به ریاست خویش برگزینند تا به این تفرقه ها پایان دهد، اما این تصمیم هرگز عملی نشد
- ❖ مقایسه وضعی اقتصادی مکه و یثرب قبل از اسلام: ص ۳۱
- ❖ اغلب مردم کشاورزی بودند و از درآمد و رفاه اقتصادی بالایی برخوردار نبودند. همچنین یثربیان برخلاف مکیان، روابط تجاری و سیاسی گسترده ای با قبایل و ساکنان دیگر شهرها و مناطق عربستان و کشورهای همسایه نداشتند
- ❖ وضعیت یثرب از نظر اعتقادی و دینی در آستانه هجرت پیامبر: ص ۳۱
- ❖ به لحاظ اعتقادی و دینی، اکثر اعضای قبیله های عرب ساکن شهر یثرب بت پرست بودند

ارتباط مردم یثرب با رسول خدا

- ❖ پیمان عقبه اول و دوم : ص ۳۲
- ❖ سال دوازدهم بعثت، ۱۲ مرد یثربی، هنگام مراسم حج در مکانی موسوم به عقبه در منا، با پیامبر بیعت کردند (پیمان عقبه اول) در مراسم حج سال سیزدهم بعثت نیز، ۷۳ مرد و ۲ زن از اهالی یثرب در عقبه با رسول خدا پیمانی بستند (عقبه دوم)
- ❖ پیمان عقبه دوم بیانگر بیانگر نفوذ و گسترش چشمگیر اسلام در یثرب بود: ص ۳۲
- ❖ زیرا شمار قابل توجهی از اعضای قبیله های مختلف، به ویژه اوس و خزرج، در آن حضور داشتند.

هجرت پیامبر و پیروانش از مکه به مدینه

- ❖ انصار و مهاجر: ص ۳۳
- ❖ به مسلمانان مدینه انصار و به مسلمانان مکه مهاجر گفته می شود.
- ❖ اولین اقدام پیامبر در مدینه: ص ۳۴
- ❖ اولین اقدام پیامبر در مدینه ساخت مسجد بود.
- ❖ اهل صفه : ص ۳۴
- ❖ برخی از مهاجران بی بضاعت نیز در جوار مسجد اقامت گزیدند و به اهل صفه مشهور شدند.

تشکیل امت و حکومت نبوی

- ❖ اهداف پیامبر از انجام اقدامات خود در مدینه: ص ۳۵
- ❖ ۱- ایجاد همبستگی میان مهاجران و انصار ۲- همزیستی مسالمت آمیز تمام ساکنان مدینه ۳- تأمین نظم و امنیت در آن شهر

❖ مهم‌ترین اقدامات پیامبر در مدینه: ص ۳۵

❖ ۱- پیمان برادری، تحکیم وحدت دینی

❖ ۲- پیمان نامه عمومی مدینه.

❖ هدف پیامبر از پیمان برادری: ص ۳۵

❖ ایجاد همدلی و وحدت دینی میان مسلمانان.

❖ هدف پیامبر از پیمان نامه عمومی مدینه: ص ۳۵

❖ تهدید وجود قبیله‌ها و طایفه‌های پراکنده با عقاید دینی گوناگون و پیشینه‌ای آکنده از اختلاف و درگیری و همچنین با خطر حمله مشرکان مکه روبه‌رو بود. برای ایجاد اتحاد سیاسی و نظامی مدینه نظم و برقراری امنیت پایداری در این شهر

مخالفت و دشمنی با امت و حکومت نوپای اسلامی

❖ مخالفان و دشمنان اسلام پس از هجرت به مدینه: ص ۳۷

❖ مشرکان مکه همچنان در رأس و سرسخت‌ترین مخالفان و دشمنان مسلمانان بودند. مخالفان داخل مدینه که سرآمد آنان، منافقان و یهودیان بودند

❖ هدف عملیات‌های نظامی پیامبر در اواخر سال نخست هجری: ص ۳۷

❖ تهدید مسیر تجارت مشرکان مکه به شام و کسب غنیمت بود؛ زیرا آنان اموال مهاجران مسلمان را تصرف و غارت کرده بودند

❖ جنگ‌های پیامبر با کفار قریش (مکه): ص ۳۷

❖ سال دوم هجرت جنگ بدر که نتیجه آن ضربه سنگین و جبران‌ناپذیری بر قریش وارد آورد و قدرت و موقعیت آنان را در منطقه حجاز تضعیف کرد. پس از آن، ساکنان آن منطقه گرایش بیشتری به رسول خدا و اسلام نشان دادند - در سالهای سوم غزوه احد موفقیت نسبی کفار و پنجم هجری خندق شکست سنگین کفار

❖ منافقان: ص ۳۸

❖ سردسته آنان عبدالله بن ابی بود. فتنه‌ها: تشویق یهودیان بنی نضیر هنگام محاصره شهر توسط پیامبر - تحریک انصار علیه مهاجران - جدایی از سپاه اسلام در در غزوه‌های احد و تبوک همراه یارانش

❖ اقدامات پیامبر برای مقابله با یهودیان: ص ۳۸

❖ ۱- سه لشکرکشی و محاصره نظامی و پایان دادن به حضورشان در مدینه ۲- تغییر قبله از بیت المقدس به سوی مکه

گسترش و تحول امت و حکومت پیامبر

❖ صلح حدیبیه: ص ۳۸

❖ در سال ششم هجرت هنگام سفره عمره پیامبر مان صلحی میان مسلمانان و مشرکان بسته شد. (در قرآن پیروزی آشکار)

❖ فتح مکه: ص ۳۹

❖ در رمضان سال هشتم هجرت

❖ سال وفود: ص ۳۹

❖ سال نهم هجری سال وفود یا سال اسلام آوردن قبیله‌ها است. در این سال هیئت‌های نمایندگی قبیله‌های مختلف عرب از هر سو به مدینه آمدند و ضمن پذیرش اسلام، فرمانبرداری خود را از رسول خدا اعلام کردند.

❖ اعلان برائت از مشرکان: ص ۳۹

❖ با نزول سوره برائت (توبه) در آخرین ماه‌های سال نهم هجری، رسول خدا به علی علیه‌السلام مأموریت داد که برای ابلاغ سوره

برائت عازم مکه شود. پس از آن مکه و خانه خدا، حرم اسلامی اعلام گردید که مشرکان حق ورود به آنجا را نداشتند.

حجه الوداع

حجه الوداع: ص ۳۹

در سال دهم هجری آخرین حج پیامبر که رسول خدا پس از پایان مراسم حج و هنگام بازگشت به مدینه، در مکانی به نام غدیر خم حضرت علی(ع) را به جانشینی خویش انتخاب و ختم نزول آیات قرآن و اتمام رسالت خود را اعلام کرد.

روش حکومت داری حضرت محمد

روش حکومت داری حضرت محمد: ص ۴۰

– مسجد، محل عبادت، آموزش و انجام امور سیاسی، اداری و نظامی به شمار می رفت.

– پیامبر، در بسیاری از مسائل حکومتی به ویژه جنگ و صلح، پس از مشورت با اصحاب تصمیم گیری میکرد.

– در حکومت پیامبر، جهاد و دفاع وظیفه تمام مسلمانانی بود که توانایی انجام آن را داشتند. هزینه تأمین جنگ افزارهای نظامی مانند سلاح، اسب و سایر تجهیزات جنگی نیز به عهده جنگاوران بود.

اهمیت دادن پیامبر به فراگیری علم و دانش و فرستادن مرتب معلمانی را برای تعلیم قرآن و احکام اسلام به سوی شهرها و قبایل مختلف

منابع مالی شامل غنائم جنگی، زکات و جزیه بودند.

نحوه تقسیم منابع جنگی در زمان پیامبر: ص ۴۰

چهار پنجم غنائم جنگی میان جنگاوران تقسیم می شد و یک پنجم آن (خمس)، به خدا، رسول، خویشان او و یتیمان، فقیران و در راه ماندگان تعلق داشت.

جزیه: ص ۴۱

جزیه، مالیات سرانه ای بود که مردان بالغ اهل کتاب (یهودیان، مسیحیان و زرتشتیان) که به لحاظ مالی توانایی پرداخت آن را داشتند، ملزم به پرداخت آن بودند. زکات را باید مسلمانان پرداخت کنند

درس پنجم: تثبیت و گسترش اسلام در دوران خلفای نخستین

جانشینی رسول خدا و شکل گیری خلافت

❖ خلفای راشدین: ص ۴۲

❖ جامعه و حکومتی که پیامبر در مدینه بنیان نهاد، در فاصله سال های ۱۱ تا ۴۱ ق به دست پنج نفر از جانشینان ایشان با عنوان «خليفة» اداره شد. این دوره ۳۰ ساله از تاریخ اسلام را عصر خلفای نخستین یا «راشدین» میگویند.

❖ مهم ترین مسائل جامعه اسلامی در دوره ی خلفای راشدین: ص ۴۲

❖ موضوع جانشینی پیامبر، اداره حکومت، تثبیت اسلام در شبه جزیره عربستان و فتوحات مسلمانان در خارج از شبه جزیره

❖ انتخاب ابوبکر و شکل گیری خلافت: ص ۴۲

❖ گروهی از انصار در مکانی موسوم به سقیفه بنی ساعده، در مدینه گرد آمدند تا درباره تعیین جانشینی پیامبر تصمیم بگیرند که ابوبکر بن ابی قحافه، عمر بن خطاب و ابوعبیده جراح از مهاجران نیز به آنها اضافه شد و ابتدا عمر و ابوعبیده و سپس تعدادی از انصار با ابوبکر به عنوان خلیفه بیعت کردند.

چالش های حکومت ابوبکر

❖ بحران ارتداد و جنگ های داخلی (مخالفان خلافت): ص ۴۴

❖ ۱- گروه هایی از قبایل عربستان، که اسلام آورده بودند و با تعلیم آن انس و آشنایی نداشتند. ۲- افرادی بودند که در واپسین روزهای زندگانی رسول ادعای پیامبری کردند. ۳- کسانی که خلافت ابوبکر را قبول نداشتند و به طور آشکار از حضرت علی حمایت می کردند

❖ مهم ترین رویداد دوران خلافت عمر : ص ۴۴

❖ فتوحات مسلمانان در سرزمین های مجاور شبه جزیره عربستان

❖ اقدامات عثمان: ص ۴۵

❖ عثمان بن عفان حکم بن ابی العاص را که پیامبر از مدینه رانده بود، به آن شهر بازگرداند. شماری از افراد خاندان اموی را بر سر کار آورد. رخی از صحابه پیامبر همچون ابوذر غفاری و عمار یاسر اعتراض کردند که آنها را تبعید نمود.

خلافت امام علی (حک ۳۵- ۴۰ ق)

❖ علت دشمنی سران قریش و به ویژه اشراف بنی امیه با پیامبر: ص ۴۵

❖ چون امام علی مصمم بود که مطابق کتاب خدا و سنت پیامبر عمل نماید.

❖ بهانه معاویه برای خونخواهی عثمان: ص ۴۵

❖ بهانه معاویه خونخواهی عثمان

❖ علت شکستن بیعت تعدادی مثل طلحه و زبیر با امام علی (ع): ص ۴۵

❖ چون امام با تقاضایشان برای به دست گرفتن حکومت برخی شهرها و مناطق موافقت نکرد، بیعت خود را شکستند و به صف مخالفان پیوستند.

❖ علت انتقال مرکز خلافت را از مدینه به کوفه : ص ۴۵

❖ برای دفع سرکشی ها و آشوبگری های اشراف بنی امیه

❖ جنگ های امام علی (ع) در دوران خلافت: ص ۴۵

❖ جمل، صفین و نهروان

اوضاع اجتماعی و تحولات اقتصادی دوران خلفای نخستین

- ❖ آسیب دیدن اتحاد جامعه اسلامی: ص ۴۶
- ❖ در پی اختلاف مسلمانان بر سر جانشینی پیامبر در سقیفه بنی ساعده، اتحاد امت اسلامی آسیب دید.
- ❖ نتایج اجتماعی سیاست‌های خلیفه سوم: ص ۴۶
- ❖ علاوه بر ایجاد نارضایتی در میان مسلمانان، باعث تشدید اختلافات و اوج گرفتن مجدد تعصبات قبیله‌ای و طایفه‌ای در درون جامعه اسلامی شد.
- ❖ امام علی با موانع و مشکلات اساسی روبه رو شد: زیرا گروه محدودی که از منافع و امتیازهای ویژه برخوردار شده و سال‌ها به مال‌اندوزی و رفاه طلبی خو گرفته بودند، با آن حضرت مخالفت و دشمنی کردند.
- ❖ نحوه توزیع عطایا توسط خلیفه دوم: ص ۴۷
- ❖ برپایه مساوات اسلامی نبود، اما ساده‌زیستی و سخت‌گیری ایشان نسبت به کارگزاران خلافت و بزرگان قریش، از ثروت‌اندوزی و تجمل‌گرایی آنان جلوگیری کرد.
- ❖ نحوه توزیع عطایا توسط خلیفه سوم: ص ۴۷
- ❖ بذل و بخشش‌های فراوانی از بیت‌المال مسلمانان به افراد مختلف، به خصوص خاندان بنی‌امیه صورت گرفت. وی محدودیت‌هایی را که عمر برای ثروت‌اندوزی سران قریش ایجاد کرده بود، نادیده گرفت؛ از این‌رو، آنان اراضی و مزارع وسیعی را در ایران، شام و مصر تصرف کردند و بر ثروت خود افزودند.
- ❖ نحوه توزیع عطایا توسط امام علی(ع): ص ۴۷
- ❖ اجرای عدالت و مساوات اسلامی و تقسیم بیت‌المال را به طور مساوی میان تمام مسلمانان اعم از عرب و غیرعرب، سیاه و سفید و بنده و آزاد و در نتیجه علت اعتراض برخی مسلمانان به امام علی(ع) در مورد شیوهی توزیع بیت‌المال از آن حضرت خواستند که عرب و قریش را برتر از عجم و موالی قرار دهد

فتوحات مسلمانان و گسترش اسلام

- ❖ فتوحات مسلمانان و گسترش اسلام: ص ۴۸
- ❖ این لشکرکشی‌ها که از اواخر خلافت ابوبکر آغاز شد و تا پایان خلافت عثمان بدون وقفه ادامه یافت، سرزمین‌های ایران، شام و مصر فتح شد و اسلام به تدریج در آن سرزمین‌ها گسترش پیدا کرد.
- ❖ مقایسه علل سست شدن پایه‌های امپراتوری بیزانس در شام و مصر: ص ۴۹
- ❖ در شام به دلیل اختلافات مذهبی و تفاوت‌های قومی، فرهنگی و زبانی که میان توده‌های مردم شام با طبقه حکومت‌گر رومی در مصر از یکسو مالیات‌های سنگینی را به رومیان می‌پرداختند و از سوی دیگر اجازه نداشتند که به مقام‌های عالی برسند. اختلافات مذهبی شدید مسیحیان مصر با رومیان و ناخشنودی پیروان آیین یهود به جهت عدم حمایت امپراتور روم از آن‌ها
- ❖ شباهت پیمان‌های صلح فاتحان مسلمان با ساکنان شام و مصر و بیت‌المقدس: ص ۴۹
- ❖ در این پیمان‌ها، حفظ جان و مال، آزادی دین و عقیده مردم آن شهرها در برابر تسلیم و پرداخت جزیه تضمین شده بود. و همچنین تمایل اعراب مسلمان به فتح صلح‌آمیز سرزمین‌ها و آبادی‌های مختلف
- ❖ علت فتح مصر توسط مسلمانان: ص ۵۰
- ❖ تسلط رومیان بر مصر، موقعیت مسلمانان را در شام و حتی در شبه جزیره عربستان در معرض خطر جدی قرار می‌داد. فرمانده عمرو بن عاص

- ❖ **علل فتح آسان مصر: ص ۵۱**
- ❖ عدم مقاومت مردم آن سرزمین در برابر سپاه اسلام
- ❖ **نتایج فتح مصر: ص ۵۱**
- ❖ از بین رفتن سلطه و نفوذ سیاسی - نظامی امپراتوری روم شرقی در سرزمین مصر - در امان ماندن شام از خطر هجوم رومیان - مهیا شدن زمینه برای پیشروی مسلمانان در دیگر مناطق آفریقا
- ❖ **آثار و پیامدهای فتوحات در زمان خلفای نخستین: ص ۵۱**
- ❖ - شکست حکومت ساسانیان و امپراتوری روم شرقی
- ❖ - تصرف سرزمین‌های مهم ایران، شام و مصر
- ❖ - گسترش قلمرو خلافت و مردمان و اقوام مختلفی که زبان و فرهنگ متفاوتی با اعراب داشتند، تحت حکومت آنان قرار گرفتند.
- ❖ - کسب غنائم و در اختیار گرفتن منابع اقتصادی و درآمدهای مالیاتی آن سرزمین‌ها
- ❖ - مهمترین پیامد فتوحات مسلمانان، در عرصه دین و فرهنگ جلوه گر شد.
- ❖ **عوامل گوناگون در پذیرش اسلام توسط مردم سرزمین‌های دیگر: ص ۵۲**
- ❖ ۱- جاذبه پیام جهانی اسلام و مخاطب قراردادن همه انسان‌ها را بدون توجه به رنگ پوست، زبان، فرهنگ و طبقه اجتماعی شان
- ❖ ۲- فراخواندن مردم به عمل به شریعتی آسان توسط اسلام

درس ششم: امویان بر مسند قدرت

امویان پیش از خلافت

❖ آغاز سلسله اموی: ص ۵۳

❖ پس از آنکه در سال ۴۱ق، بر اثر دسیسه معاویه و همراهی نکردن مردم و خواص جامعه با امام حسن، صلح معاویه بر امام تحمیل شد و ایشان با شروطی آن را پذیرفت. بدین ترتیب معاویه بر مسند حکومت نشست و سلسله سلطنت اموی آغاز شد

❖ بنی امیه در دوران عثمان: ص ۵۳

❖ در خلافت عثمان که خود از خاندان بنی امیه بود، نفوذ و قدرت امویان بسیار افزایش یافت و حکومت شهرهای مهم و فرماندهی سپاه در فتوحات به عهده آنان بود.

❖ عکس العمل بنی در مقابل خلافت امام علی(ع): ص ۵۳

❖ پس از عثمان، بیشتر سران بنی امیه از بیعت با امام علی خودداری کردند و با آن حضرت به مخالفت پرداختند. امویان که نقش مهمی در ایجاد جنگ جمل داشتند، پس از شکست در این جنگ، به معاویه در شام پیوستند و با تمام قوا از او در جنگ صفین پشتیبانی کردند

حکومت معاویه بر شام

❖ اقدام معاویه برای رسیدن به اهداف خود: ص ۵۴

❖ خود را خون خواه عثمان، خلیفه سوم معرفی می کرد

❖ علل ایجاد اختلاف در سپاه امام حسن مجتبی: ص ۵۴

❖ دسیسه های معاویه برای خریدن یا جداکردن فرماندهان و بزرگان سپاه کوفه از آن حضرت

❖ واگذاری خلافت به معاویه توسط امام حسن مجتبی: ص ۵۴

❖ علت خیانت سردارانش و برای جلوگیری از ریختن خون مسلمانان،

فتوحات بنی امیه

❖ فتوحات: ص ۵۵

❖ فتح اسپانیا (آندلس) به دست سردارانی چون طارق بن زیاد و موسی بن نصیر - تصرف مناطقی از جنوب فرانسه اما شکست در نبردی بزرگ از مسیحیان و عقب نشینی به اسپانیا - درگیری و جنگ های زیادی میان مسلمانان و سپاه امپراتوری روم شرقی اما عدم فتح قسطنطنیه

❖ تأسیس نیروی دریایی: ص ۵۵

❖ معاویه این اقدام را به منظور فتح جزایر دریای مدیترانه و پایان دادن به حاکمیت مطلق رومیان بر آن دریا، انجام داد.

سیاست و حکومت

❖ مهم ترین مهمترین تحول در دوره خلافت خاندان اموی: ص ۵۶

❖ فاصله گرفتن حکومت از اصول و ارزش های انسانی و اخلاقی مورد تاکید قرآن و پیامبر اسلام و تبدیل خلافت دینی به سلطنت بود.

❖ نشانه ها و آثار تحول سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دوران خلافت اموی: ص ۵۶

❖ ۱- استفاده از زور در کسب و حفظ قدرت ۲- موروثی شدن خلافت ۳- قومیت گرایی و تشدید تعصبات قبیله ای ۴- تبعیض و

نابرابری اقتصادی ۵- ترویج تفکر جبر گرایی.

❖ روش قدرگرفتن معاویه: ص ۵۶

❖ معاویه، نخستین خلیفه‌ای بود که برخلاف خلفای پیش از خود، با زور و غلبه نظامی، زمام امور را به دست گرفت. در زمان امویان، اخذ بیعت با تهدید و اجبار همراه بود.

❖ موالی: ص ۵۸

❖ در زمان حکومت آنان، مسلمانان غیرعرب که موالی نامیده می‌شدند، موقعیت اجتماعی پایین‌تری نسبت به اعراب مسلمان داشتند و از برخی حقوق سیاسی، اجتماعی و اقتصادی محروم بودند. موالی اجازه نداشتند که منصب‌های سیاسی، نظامی و قضایی، مانند حکومت شهرها و ولایات، فرماندهی سپاه و قضاوت را بر عهده گیرند.

❖ قیام‌های ضدی اموی که موالی در آن شرکت داشتند: ص ۵۸

❖ قیام مختار، قیام زید فرزند امام سجاد و شورش عبدالرحمان بن اشعث

❖ تفکر جبرگرایی: ص ۵۹

❖ بر اساس این فکر، تمامی آنچه برای انسان‌ها و جوامع رخ می‌دهد، خواست و تقدیر الهی است و هیچ گریزی از آن نیست. در واقع امویان می‌خواستند چنین القاء کنند که فرمانروایی آنان و اقداماتی که انجام می‌دهند، تقدیر خداوند است و نباید در مقابل تقدیر الهی ایستاد.

خلیفه‌ای متفاوت

❖ اقدامات و اصلاحات عمر بن عبدالعزیز: ص ۵۹

❖ عمر بن عبدالعزیز، هشتمین خلیفه‌ی اموی روشی متفاوت در پیش گرفت.
❖ دستور داد فتوحات متوقف شود و از نومسلمانان جزیه گرفته نشود. او همچنین دشنام‌گویی و اهانت به علی را که معاویه به اجبار رسم کرده بود، منع کرد و فدک را به اهل بیت بازگرداند.

قیام‌ها و جنبش‌های دوره‌ی اموی

❖ مهم‌ترین گروه مخالفان حکومت اموی: ص ۵۹

❖ ۱- شیعیان و پیروان علی (علویان) ۲- موالی ۳- بازماندگان خوارج.
❖ نتیجه این مخالفت‌ها این بود که گرچه با بی‌رحمی و خشونت زیاد امویان سرکوب شد، اما ماهیت واقعی حکومت بنی‌امیه را برای بسیاری از مسلمانان آشکار کرد و زمینه‌ساز انحطاط و ضعف حکومت آنان گردید.

امامان شیعه در عصر امویان

❖ دوران امام سجاد(ع): ص ۵۹

❖ دوره امامت آن حضرت یکی از سخت‌ترین دوران برای اهل بیت و شیعیان بود.

❖ اقدامات امام سجاد(ع): ص ۵۹

❖ ۱- زنده نگهداشتن نام امام حسین علیه‌السلام ۲- پرداختن به بیان اهداف قیام کربلا ۳- جلوگیری از نابودی شیعیان از طریق جلوگیری از ورود پیروان مکتب اهل بیت به درگیری‌های بی‌حاصل و کم‌فایده.

❖ فعالیت‌های امامان شیعه پس از امام سجاد(ع): ص ۵۹

❖ ۱- ترویج مکتب اهل بیت، مبارزه با جریان‌های فکری منحرف ۲- تربیت شاگردان توانمند ۳- سر و سامان دادن به نهضت علمی

وسیع توسط امام محمد باقر (۵۷ - ۱۱۴ ق) و امام جعفر صادق (۸۳ - ۱۴۸ ق) علیهم السلام ۴ - تبیین شاگردان زیادی را در معارف دینی مانند فقه، حدیث و تفسیر تربیت و حقیقت مذهب تشیع

قیام عباسیان و سقوط امویان

- ❖ **عباسیان: ص ۶۳**
- ❖ عباسیان یا بنی عباس، خاندانی منسوب به عباس بن عبدالمطلب، عموی پیامبر هستند.
- ❖ **کانون فعالیت داعیان عباسی: ص ۶۳**
- ❖ مناطق دور از مرکز خلافت، به خصوص خراسان که گرفتار درگیری های قبیله های مهاجر عرب بود، قرار داده بودند.
- ❖ **روش فعالیت داعیان عباسی: ص ۶۳**
- ❖ ابتدا بیان معایب حکومت بنی امیه و ظلم و ستم امویان نسبت به اهل بیت پیامبر سپس بدون اسم بردن از فرد خاصی دعوت مردم به حکومت آل محمد.
- ❖ **افراد سپاه ابومسلم: ص ۶۳**
- ❖ افراد این سپاه که شامل مسلمانان ایرانی و عرب ساکن خراسان بودند، پرچم های سیاه را که نشان عباسیان بود، برافراشتند و به سیاه جامگان مشهور شدند.
- ❖ **آخرین خلیفه اموی: ص ۶۳**
- ❖ مروان بن محمد

امویان اندلس

- ❖ **تأسیس حکومت امویان اندلس: ص ۶۳**
- ❖ پس از سقوط خلافت اموی، یکی از نوادگان هشام بن عبدالملک به نام عبدالرحمان بن معاویه به شمال آفریقا فرار کرد و موفق شد شهر قرطبه در اندلس را تصرف و حکومت امویان را پایه ریزی کند.
- ❖ **برجسته ترین میراث اسلامی اندلس: ص ۶۴**
- ❖ در عرصه علم و اندیشه تجلی یافت.
- ❖ **دستاوردهای علمی مسلمانان اندلس: ص ۶۴**
- ❖ ۱- تجلی یافتن برجسته ترین میراث اسلامی اندلس در عرصه علم و اندیشه ۲- نقش مؤثر مسلمانان اندلسی در پیشرفت رشته های گوناگون علوم و معارف از قبیل تفسیر، حدیث، فقه، کلام، ادبیات، پزشکی، داروسازی، گیاه شناسی، ریاضیات، نجوم و مهم تر از همه فلسفه
- ❖ **دو شاهکار معماری جهان اسلام در اندلس: ص ۶۵**
- ❖ مسجد جامع قرطبه و کاخ الحمرامه غرناطه

درس هفتم: جهان اسلام در عصر خلافت عباسی

سیاست و حکومت

❖ اولین و دومین خلیفه عباسی: ص ۶۶

❖ اولین خلیفه عباسی ابوالعباس سفاح بود پس از سفاح (حک ۱۳۲-۱۳۶ق)، برادرش منصور (حک ۱۳۶-۱۵۸ق) به خلافت رسید. دومین خلیفه عباسی نقش زیادی در تحکیم و تثبیت حکومت عباسیان داشت.

❖ اقدامات منصور: ص ۶۶-۶۷

❖ ۱- عمو هایش را که مدعی جانشینی سفاح بودند، از همه مناصب مهمی که داشتند خلع کرد و دبیر آنان، ابن مقفع (روزبه ایرانی) را به قتل رساند

❖ ۲- کشتن ناجوانمردانه ابومسلم خراسانی فرمانده سپاه جامگان

❖ ۳- سرکوب قیام دو تن از علویان و قیام‌های معترض به قتل ابومسلم در ایران ۴- بنای شهر بغداد

❖ نتیجه: استوار شدن خلافت عباسی

دوره‌های خلافت عباسیان

❖ دوره‌های خلافت عباسیان: ص ۶۸

❖ الف) دوره نیرومندی و شکوفایی (۱۳۲ - ۲۳۲ ق): ب) دوره ضعف و تجزیه (۲۳۲ - ۶۵۶ ق):

❖ ویژگی‌ها دوره نیرومندی و شکوفایی (۱۳۲ - ۲۳۲ ق): ص ۶۸-۶۹

❖ ۱- صد سال نخست حکومت عباسیان قدرت و نفوذ فوق العاده خلفا

❖ ۲- حفظ یکپارچگی قلمرو خلافت و سرکوب قیام‌ها و شورش‌های مختلف

❖ ۳- نظارت و سیطره امور سیاسی، نظامی، اداری و دینی

❖ ۴- عزل و نصب حاکمان ولایات، فرماندهان نظامی، وزیران و بسیاری دیگر از کارگزاران حکومتی

❖ ۵- دادن دستور به جنگ و صلح

❖ ۶- قدرتمندی همه خلفای این دوره از جمله قدرت و تأثیرگذاری بالاتر منصور، هارون الرشید و مأمون در این دوره

❖ نقش و جایگاه ایرانیان در خلافت عباسیان: ص ۶۹

❖ از ویژگی‌های شاخص خلافت عباسیان، اجتناب از سیاست عرب‌گرایی بود که امویان دنبال می‌کردند. به همین دلیل، در این دوره، ایرانیان در کنار اعراب از جایگاه ممتازی در حکومت عباسیان برخوردار شدند و نقش مهمی را در اداره امور خلافت به عهده گرفتند. آنان علاوه بر تصدی منصب مهم وزارت و سایر مناصب دیوانی، در مواردی به فرماندهی سپاه و حکومت بر برخی ولایات منصوب شدند. از جمله نفوذ ابومسلم، خاندان‌های برمکی در زمان هارون و سهل در زمان مأمون.

ادامه دوره‌های خلافت عباسیان

❖ علت قتل فضل بن سهل توسط مأمون: ص ۶۹

❖ بزرگان عرب در بغداد نسبت به تسلط خاندان سهل بر امور خلافت به حسادت و دشمنی پرداختند و در صدد برآمدند که مأمون را خلع و فرد دیگری از خاندان عباسی را به خلافت بنشانند.

❖ ویژگی‌های دوره ضعف و تجزیه خلافت عباسی: ص ۷۰

❖ ۱- شروع ضعف و انحطاط عباسیان با پایان گرفتن حکومت مأمون و خارج شدن امور از دست وزیران ایرانی ۲- تشکیل

سپاهی از غلامان ترک اسیر شده در ماورالنهر توسط جانشینان مأمون و تسلط بر امور خلافت و کشته و کور کردن برخی از

خلفا ۳- شروع قیام های ضدعباسیان و جنبش های استقلال طلبی، جدا شدن بخش های وسیعی از قلمرو خلافت از جمله ایران و شمال آفریقا و مصر و به دست گرفتن قدرت در بعضی نواحی مختلف و تشکیل حکومت های محلی و مستقل ۴- تجزیه قلمرو و کاهش قدرت و اختیارات سیاسی و نظامی خلفای عباسی ۵- تسلط امیران و سلاطین برخی از سلسله ها مانند آل بویه و سلجوقیان بر پایتخت عباسیان ۶- اطاعت ظاهری بسیاری از حاکمان به عنوان امیر یا سلطان از خلافت به علت نیاز به فرمان و لواء خلیفه برای به دست آوردن مقبولیت نزد توده مردم

نظام اداری

❖ تأسیس دیوان در اسلام: ص ۷۰

❖ تأسیس دیوان در دوران اسلامی در زمان عمر بن خطاب، خلیفه دوم و تشکیل دیوان جُند(سپاه) را در مدینه به پیشنهاد هرمزان فرمانده ساسانی.

❖ اقدام مهم عبدالملک مروان در زمینه اداری: ص ۷۰

❖ برگرداندن خط و زبان دیوان از فارسی به عربی به دستور عبدالملک مروان، خلیفه اموی

نهضت علمی و فکری مسلمانان

❖ زمینه ها و علل شکوفایی علمی و فکری: ص ۷۱

❖ الف) آموزه های قرآنی و سنت نبوی (گفتار و کردار رسول خدا) ب) خروج مسلمانان از شبه جزیره عربستان و فتح سرزمین هایی مانند ایران، شام، مصر و... و آشنایی با علوم و دستاوردهای تمدنی مناطق فتح شده پ) حضور پیروان ادیان دیگر از جمله یهودیان، مسیحیان، زرتشتیان و... در کنار مسلمانان و دفاع پیروان اسلام از باورهای دینی خود در برابر عقاید غیراسلامی به علوم عقلی و به خصوص علم کلام ت) بروز اختلافات دینی در میان مسلمانان و شکل گیری فرقه ها و مذاهب مختلف اسلامی ث) پشتیبانی مادی و معنوی خلفا، وزیران و دیگر مقام های حکومتی از عالمان و فعالیت های آنان

ادامه نهضت علمی و فکری مسلمانان

❖ نقش ایرانیان از جهت علمی و فکری در دوران عباسیان: ص ۷۲

❖ با به قدرت رسیدن عباسیان و مشارکت ایرانیان در اداره امور خلافت، فعالیت های علمی و فکری مسلمانان به نحو چشمگیری افزایش یافت و در دوران خلفایی چون هارون و مأمون به اوج خود رسید.

❖ - مورخان، نقش خاندان های برمکیان و سهل را در گسترش نهضت علمی و فکری دوران این دو خلیفه بسیار مؤثر و مهم می شمارند.

❖ مراکز مهم آموزشی در دوره خلافت عباسی: ص ۷۲

❖ بیت الحکمه و رصدخانه بغداد

❖ دارالترجمه: ص ۷۲ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)

❖ منظور از نهضت ترجمه، جنبش اقتباس و انتقال آثار علمی و فرهنگی تمدن های ایران، یونان، مصر و هند به عالم اسلامی و ترجمه آن ها به زبان عربی در دوره عباسیان

❖ نتایج اقدامات در زمینه فکری و علمی در دوره عباسیان: ص ۷۲-۷۳

❖ ۱- ایجاد تحول فکری و علمی عظیمی در میان مسلمانان ۲- پیشرفت فوق العاده مسلمانان در رشته های مختلف علوم و معارف ۳- پا به عرصه نهادن دانشمندان و متفکران بزرگ ۴- پیشرفت فوق العاده ای در زمینه معماری، شهرسازی و هنر اسلامی نیز در عصر خلافت بنی عباس

نقش علمی و فرهنگی امامان شیعه

- ❖ امام کاظم(ع): ص ۷۳
- ❖ در مدینه به بیان تعالیم اسلام و تربیت شاگردان شیعیان را از همکاری با حکومت عباسی منع می کرد. سرانجام به دستور مهدی و هارون عباسی به زندان افتاد و سرانجام در زندان به شهادت رسید.
- ❖ دوران امام رضا(ع): ص ۷۳
- ❖ همزمان با دوران خلافت امین و مأمون بود. مأمون در آغاز خلافتش با بعضی قیام های علویان و مخالفت طرفداران امین روبه رو شد.
- ❖ علت انتقال امام رضا از مدینه به مرو: ص ۷۳
- ❖ به منظور کسب حمایت شیعیان، مهار قیام های علویان و جلب اعتماد خراسانیان، امام رضا علیه السلام را از مدینه به مرو منتقل و مجبور به پذیرش مقام ولایتعهدی خود کرد.
- ❖ فعالیت امامان بعد از امام رضا علیه السلام: ص ۷۳
- ❖ ۱- تربیت شاگردان و یاران برجسته، ۲- مقابله با تحریف مبانی دینی و سنت نبوی ۳- حفظ جامعه شیعی و مبارزه با جریان های فکری و فرهنگی انحرافی در شیعه
- ❖ جریان وکالت: ص ۷۴
- ❖ از زمان امام صادق، حرکتی در جامعه اسلامی با عنوان جریان وکالت آغاز شد و در دوران امامان بعدی به اوج خود رسید. وکلای ائمه کسانی بودند که در مکتب اهل بیت آموزش دیده بودند و با اجازه آنان به عنوان مرجع امور دینی مردم در شهرهای مختلف ایفای نقش می کردند. جریان وکالت در دوران غیبت نیز تا مدتی ادامه یافت و در پی آن مرجعیت شیعی شکل گرفت.

فاطمیان

- ❖ فاطمیان: ص ۷۴
- ❖ فاطمیان، شاخه ای از فرقه شیعه و خاندانی از شیعیان اسماعیلی مذهب بودند که اسماعیل پسر امام جعفر صادق علیه السلام را که قبل از آن حضرت وفات یافته بود، به عنوان امام هفتم می شناسند.
- ❖ تأسیس فاطمیان: ص ۷۴
- ❖ یکی از نوادگان اسماعیل، پسر امام جعفر صادق علیه السلام به نام عبیدالله مهدی، حکومتی را در شمال آفریقا (تونس و مراکش) بنیاد نهاد (۲۹۷ ق) که به خلافت فاطمیان معروف شد. خلفای فاطمی پس از مدتی، مصر را تصرف و شهر قاهره را به عنوان پایتخت خود بنا کردند تا با بغداد عباسیان رقابت کند.
- ❖ اوج قدرت فاطمیان: ص ۷۴
- ❖ خلافت فاطمیان در زمان مُسْتَنْصِر (ح ۴۲۷ - ۴۸۷ ق) به اوج قدرت و شکوه دست یافت.
- ❖ ضعف و انقراض فاطمیان (۵۶۷ ق): ص ۷۵
- ❖ حملات پیاپی سلجوقیان به قلمرو خلافت فاطمی و سپس شروع جنگ های صلیبی، موجب ضعف فاطمیان شد و سرانجام توسط صلاح الدین ایوبی منقرض شد
- ❖ روابط فاطمیان و عباسیان: ص ۷۵
- ❖ ۱- روابط دو خلافت فاطمی و عباسی همواره خصومت آمیز بود. فاطمیان خلافت را حق خود می دانستند و حکومت عباسیان را به رسمیت نمی شناختند.
- ❖ ۲- علاوه بر آن، خلفای فاطمی با تسلط بر مناطق شام و حجاز، حکومت عباسیان را به شدت تهدید مورد تهدید قرار دادند.
- ❖ ۳- فاطمیان همچنین با فرستادن عده زیادی از داعیان (مبلغان مذهب اسماعیلیه) به سرزمین های دور و نزدیک، از جمله عراق،

- ایران و یمن و گسترش دعوت اسماعیلی، خشم و وحشت خلفای عباسی و سلاطین سلجوقی را برانگیختند. برخی از مبلغان اسماعیلی، علاوه بر فعالیت‌های تبلیغی، علیه دشمنان خود اقدام به عملیات سیاسی و نظامی نیز می‌کردند.
- ❖ ۴- در مقابل، عباسیان نیز کوشیدند با استفاده از توان سیاسی و نظامی حکومت سلجوقیان و دیگر متحدان خود، با خلافت فاطمی مقابله کنند. خلافت عباسی همچنین اقدام به تبلیغات گسترده‌ای علیه فاطمیان کرد و به ترفندهای گوناگونی متوسل شد که نشان دهد نسب خلفای فاطمی جعلی است و آنان از نسل علی علیه السلام و فاطمه سلام‌الله‌علیها نیستند.
- ❖ سیاست مذهبی فاطمیان: ص ۷۶
- ❖ ترویج مذهب تشیع اسماعیلی و رواج آیین‌های شیعی در مناطق زیر سلطه خود- حمایت از عالمان شیعی - آزادی پیروان سایر مذاهب و اهل تسنن در بیشتر دوران حکومت فاطمیان،
- ❖ فعالیت‌های علمی و فرهنگی: ص ۷۶
- ❖ مذهب اسماعیلیه از مذاهب عقل‌گرا بودند و به فلسفه توجه داشتند- یکی از بادوام‌ترین دانشگاه‌های دنیای اسلامی با نام آل‌آزهر در قاهره مرکز فعالیت فاطمیان بنیان نهاده شد- مرکز علمی بزرگ دیگری با نام دارالعلم (الحکمه) در قاهره شکل گرفت.
- ❖ هدف اساسی فاطمیان از ایجاد مراکز علمی و آموزشی بزرگ: ص ۷۶
- ❖ تربیت عالمان و داعیان مسلط به تعالیم مذهب اسماعیلی و دیگر معارف بود.
- ❖ مشهورترین نمونه‌های معماری فاطمیان: ص ۷۶
- ❖ مساجد جامع آذهر، جامع حاکم و جامع آقمر

درس هشتم: اسلام در ایران؛ زمینه های ظهور تمدن اسلامی – ایرانی

فتح ایران

- ❖ اقدام حکومت ساسانیان برای جلوگیری از هجوم اعراب بیابانگرد به ایران: ص ۸۰
- ❖ حکومت ساسانیان، علاوه بر زنجیره ای از پادگان شهرها که در مرزهای جنوب غربی قلمرو خود ایجاد کرده بود، دولت دست نشاندۀ ای از طایفه عرب آل مُنذر (لَحْمِیان) در حیره بر سر کار آورد که در برابر یورش اعراب بدوی از مرزهای ایران دفاع کند.
- ❖ علت نامناسب بودن وضعیت سیاسی و اجتماعی ایران همزمان با ظهور اسلام: ص ۸۰
- ❖ ۱- جنگ های طولانی و پرخرج با روم در غرب
- ❖ ۲- و نبردهای پی در پی با اقوام بیانگرد در مرزهای شرقی
- ❖ ۳- فرسودگی و ضعف به دلیل اختلاف و نزاع بزرگان و اشراف
- ❖ علل آشفتگی اوضاع اجتماعی اوضاع ایران همزمان با ظهور اسلام: ص ۸۱
- ❖ ۱- جدایی و بیگانگی طبقات جامعه ایران از یکدیگر
- ❖ ۲- اختلافات مذهبی و سرکوب شدید مخالفان دین رسمی
- ❖ ۳- تنگ نظری موبدان و دخالت آنها در همه شئون کشور
- ❖ عوامل وارد آوردن ضربه ی سنگین بر اقتصاد ساسانیان: ص ۸۱
- ❖ ۱- بروز بیماری مرگبار طاعون
- ❖ ۲- و طغیان شدید رودهای دجله و فرات که بندها و سدها را شکست و خسارت فراوانی به زمین های حاصلخیز آسورستان (بین النهرین/ سواد/ عراق) زد
- ❖ عکس العمل خسرو پرویز در مقابل دعوت پیامبر(ص): ص ۸۱
- ❖ خسرو پرویز دعوت پیامبر را نپذیرفت و به باذان، حاکم ایرانی یمن امر کرد که به حجاز رود و آن حضرت را دستگیر و روانه تیسفون کند.

حملة اعراب مسلمان به ایران

- ❖ درگیری ساسانیان و اعراب در زمان ابوبکر: ص ۸۱
- ❖ اعراب مسلمان در اواخر دوران خلافت ابوبکر به منطقه سواد حمله کردند. پس از سالها اختلاف و نزاع در دربار ساسانی، یزدگرد سوم بر تخت نشست، امور کشور کمی سامان یافت و سپاه ایران با شکست اعراب مسلمان در جنگ جسر یا پل (۱۳ ق) بیشتر متصرفات آنان را پس گرفت.
- ❖ عوامل شکست قادسیه: ص ۸۲
- ❖ ۱- اختلاف های داخلی ایرانیان ۲- ناامیدی رستم فرخزاد، فرمانده سپاه ساسانی از پیروزی ۳- همکاری برخی دهقانان و قبیله های عرب ساکن سواد با مسلمانان ۴- تقویت روحیه و انگیزه جنگاوران عرب به دلیل پیروزی خیره کننده مسلمانان بر رومیان در شام.
- ❖ سقوط ساسانیان: ص ۸۲
- ❖ پس از سقوط تیسفون، بقایای ارتش ساسانی در جلولا شکست خوردند و بسیاری از آنان کشته شدند (۱۶ ق). پیروزی اعراب مسلمان در جنگ نهاوند - فتح الفتوح سرنوشت حکومت ساسانی را قطعی کرد.
- ❖ برخورد ایران و اعراب پس از حمله به ایران: ص ۸۲
- ❖ ساکنان برخی شهرها و مناطق ایران مانند همدان، ری، فارس و به خصوص شهر استخر بارها بر اعراب شوریدند، اما چون میان این شورش ها هماهنگی وجود نداشت، اعراب موفق به سرکوب آنها شدند.

دو قرن حکومت اعراب بر ایران

❖ اداره‌ی ایران در عصر خلفای نخستین: ص ۸۴

❖ به فرمان خلیفه، فردی از میان فرماندهان سپاه، سران قبیله‌ها و یا صحابه به حکومت آنجا منصوب می‌شد. اداره امور دیوانی در اختیار ایرانیان باقی ماند. دفترهای دیوانی مثل گذشته به خط و زبان پهلوی نوشته می‌شد. اعراب تا زمانی که نافرمانی نبود در اداره امور شهرها و روستاها دخالتی نمی‌کردند.

❖ اداره ایران در دوره خلافت امویان: ص ۸۴

❖ مناطق مختلف ایران تحت فرمان و نظارت والی عراق اداره می‌شد. زیادبن ابیه، پسرش عبیدالله، خجاج بن یوسف ثقفی و یوسف بن عمر از جمله معروف‌ترین والیان اموی بودند که بر عراق و ایران فرمان راندند

❖ علت مهاجرت اعراب به ایران: ص ۸۴

❖ با هدف تحکیم سلطه مسلمانان بر ایران شروع شد و در دوره امویان شدت یافت.

عصر خلافت عباسیان

❖ ایران در زمان خلافت عباسیان: ص ۸۵

❖ شرایط به نفع ایرانیان تغییر محسوسی یافت. برخی از سیاستمداران و دیوانسالاران ایرانی به مناصب سیاسی و نظامی مهمی مانند وزارت، فرماندهی سپاه و حکومت شهرها و مناطق دسترسی پیدا کردند

❖ زمینه مخالفت ایرانیان را با خلافت عباسی: ص ۸۵

❖ تداوم سلطه اعراب بر ایران و برخی اقدام‌های عباسیان،

جنبش‌های ایرانیان در دو قرن نخست هجری

❖ علت جنبش در مقابل امویان: ص ۸۵

❖ خلافت اموی در حقیقت یک دولت عرب‌گرا بود و نسبت به غیرعربان، خشونت و نفرت خاصی نشان می‌داد و به تحقیر آنان می‌پرداخت و در نتیجه عکس‌العمل ایرانیان به خصوص مسلمانان ایرانی یعنی موالی در برابر امویان.

❖ شعوبیان: ص ۸۶-۸۵ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)

❖ گروهی از اندیشمندان، شاعران و نویسندگان ایرانی با سیاست تعصب و تفاخرطلبی قومی و قبیله‌ای امویان به مخالفت برخاستند و با استناد به آیات قرآن و روایات پیامبر، تمامی اقوام را مساوی دانستند. شماری از آنان در این کار به افراط کشیده شدند و از طریق مقایسه زندگی ایرانیان باستان با زندگی اعراب عصر جاهلیت، به تحقیر قوم عرب پرداختند. اینان به شعوبیان معروف شدند.

❖ علل و بهانه جنبش‌های ایرانیان در دوره عباسیان: ص ۸۶

❖ ۱- تداوم سلطه عرب

❖ ۲- برخی اقدام‌های خلفای عباسی از قبیل قتل ابوسلمه خلل و ابومسلم، نابودی خاندان‌های برمکیان و سهل و سختگیری و ستم به شیعیان و اهل بیت پیامبر

❖ به بهانه خونخواهی ابومسلم و یا تکریم خاطره او

❖ عقاید جنبش‌های دوره عباسیان: ص ۸۶

❖ دارای ترکیبی از عقاید دینی و فلسفی اسلامی و غیراسلامی مانند زرتشتی، مانوی و مزدکی بودند.

❖ نتایج جنبش‌های دوره عباسیان: ص ۸۶

- ❖ ۱- سست کردن سلطه خلفای عباسی را بر مناطق شرقی ایران خاصه خراسان
- ❖ ۲- فراهم کردن زمینه مناسبی را برای شکل گیری سلسله های ایرانی در منطقه

اسلام پذیری ایرانیان

❖ روند اسلام آوردن ایرانیان: ص ۸۷

- ❖ اگرچه بیشتر شهرها و مناطق ایران در کمتر از ۲۰ سال به تسخیر اعراب مسلمان درآمد ولی روند گروش ایرانیان به اسلام تدریجی بوده است. در جنگ قادسیه دسته ای از سپاه ساسانیان به دین اسلام درآمدند و به اعراب پیوستند. ساکنان پادگان شهر قزوین نیز همگی یکجا مسلمان شدند.

❖ در دوران خلافت بنی امیه نیز روند پذیرش اسلام در ایران کُند بود. : ص ۸۷

- ❖ ۱- رفتار غیراسلامی برخی از حاکمان اموی، ۲- قرار دادن مسلمانان غیرعرب همچون مسلمانان ایرانی در ردیف موالی و محروم کردن آنان از پاره ای حقوق اجتماعی ۳- گرفتن جزیه از نومسلمانان، از جمله این رفتارها بود.

❖ روند اسلام آوردن ایرانیان در دوره عباسیان: ص ۸۷

- ❖ به دنبال بهبود موقعیت سیاسی و اجتماعی ایرانیان در عصر خلافت عباسیان، گرایش به اسلام در ایران شتاب گرفت و سرانجام با روی کار آمدن سلسله های ایرانی در گوشه و کنار کشور، اکثریت ایرانیان مسلمان شدند.

❖ عوامل مؤثر بر اسلام آوردن مردم ایران: ص ۸۸ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)

- ❖ ۱- جذابیت های دین اسلام از جمله پیام برادری و برابری اسلام و سادگی مناسک و آداب اسلامی ۲- درک و پذیرش آسان جهان بینی توحیدی و پیام مکتب اسلام به دلیل اعتقاد پیروان یهودی، مسیحی و زرتشتی ایران به بهشت و جهنم و ظهور منجی ۳- مهاجرت گسترده اعراب مسلمان به ایران

❖ گروه های مؤثر در اسلام آوردن ایرانیان: ص ۸۸

- ❖ ۱- سادات علوی و شیعیانی که برای نجات از ظلم امویان و عباسیان به میهن ما پناه آوردند از جمله ساکنان شهر قم و نیز کثیری از مردم مازندران و گیلان
- ❖ ۲- حضور امام رضا (ع) و امام زادگان در ایران

درس نهم: ظهور و گسترش تمدن ایرانی - اسلامی**زمینه های تأسیس سلسله های ایرانی مسلمان**

- ❖ عوامل زمینه را برای شکل گیری سلسله های ایرانی: ص ۸۹
- ❖ فعالیت ها و مبارزات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایرانیان در دو سده نخست هجری
- ❖ سرآغاز تغییرات سیاسی ایران در سده های سوم و چهارم هجری: ص ۸۹
- ❖ طاهربن حسین مشهور به ذوالیمینین از سوی مأمون، خلیفه عباسی به حکومت خراسان منصوب شد (۲۰۵ ق).
- ❖ علت سپردن حکومت خراسان به طاهر توسط مأمون: ص ۸۹
- ❖ تشدید جنبش های ضد خلافت در ایران، مأمون را متوجه این نکته کرد که باید تغییری در شیوه اداره قلمرو خلافت ایجاد کند

خاستگاه اجتماعی و جغرافیایی

- ❖ خاستگاه اجتماعی و جغرافیایی طاهریان و سامانیان: ص ۹۰
- ❖ خاندان های کهن دهقانی و دودمان های زمین دار خراسان و ماراءالنهر
- ❖ نقش دهقانان ایرانی در سده های نخست هجری: ص ۹۰
- ❖ ۱- مشارکت در امور محلی
- ❖ ۲- نقش مهمی در حفظ و انتقال فرهنگ ایرانی از دوره باستان به دوره اسلامی
- ❖ خاستگاه اجتماعی و جغرافیایی علویان طبرستان: ص ۹۰
- ❖ سادات علوی شیعه مذهب طبرستان توسط حسن بن زید تشکیل شد.
- ❖ خاستگاه اجتماعی و جغرافیایی صفاریان: ص ۹۰
- ❖ مردم عادی و رویگرزاده و عضو گروه عیاران و جوانمردان سیستان
- ❖ خاستگاه اجتماعی و جغرافیایی آل بویه: ص ۹۰
- ❖ مردم عادی ابتدا شغل صیادی سپس ورود به حرفه نظامی دیلم

شیوه کسب قدرت

- ❖ شیوه کسب قدرت طاهریان و سامانیان: ص ۹۱
- ❖ با فرمان خلیفه عباسی و انتقال قدرت از امیری به امیر دیگر نیز با فرمان و تأیید خلیفه
- ❖ شیوه کسب قدرت علویان طبرستان، صفاریان، زیاریان، آل بویه: ص ۹۱
- ❖ به دست گرفتن قدرت بدون اجازه و تأیید خلیفه

روابط با خلافت عباسی

- ❖ روابط طاهریان و سامانیان با خلافت عباسی: ص ۹۲
- ❖ اظهار اطاعت ظاهری و ستیز با دشمنان خلافت مانند علویان طبرستان و در اداره امور قلمرو خود استقلال و تصمیم گیری کامل سرزمین های تحت فرمان خود.
- ❖ روابط علویان طبرستان با خلافت عباسی: ص ۹۲
- ❖ روابط خصومت آمیز زیرا مدعی خلافت خود و غصب خلافت از طرف خلافت عباسی بودند و در نتیجه کشمکش و جنگ با سپاه خلیفه و طاهریان و سامانیان

❖ روابط صفاریان با خلافت عباسی: ص ۹۲

- ❖ یعقوب: رسیدن به قدرت یعقوب بدون فرمان و بی اجازه خلیفه عباسی ولی دادن فرمان حکومت بلخ، کابل و سیستان به لحاظ سرکوب خوارج و جنگ با کفار شرقی سرانجام تیرگی روابط به لحاظ حمله به نیشابور و از بین بردن طاهریان و حمله به بغداد
- ❖ جانشینان یعقوب: کمتر شدن دشمنی و درگیری در زمان عمرولیث و اظهار اطاعت از خلیفه و خواندن خطبه به نام خلیفه و در مقابل دادن فرمان حکومت مناطق تحت اختیار به عمرولیث از طرف خلیفه اما بی‌اعتمادی خلیفه و حمایت از امیرساماعیل سامانی در مقابل عمرو و سرانجام اعدام عمرو در بغداد.

❖ روابط زبیریان با خلافت عباسی: ص ۹۲

- ❖ مردوایج: شکست سپاهیان خلیفه و گرفتن مناطق مختلف و بیرون راندن عاملان خلیفه و خیال حمله به بغداد و نابودی خلیفه
- ❖ جانشینان مردوایج: اظهار اطاعت نسبت به خلیفه بغداد

❖ روابط آل بویه با خلافت عباسی: ص ۹۲

- ❖ تصرف بغداد ولی از بین نبردن خلافت و همچنین عزل و نصب خلیفه اما حفظ شأن خلافت و نشان دادن تابعیت از خلیفه

آثار و پیامدهای به قدرت رسیدن سلسله‌های ایرانی در سده‌های سوم تا پنجم هجری

❖ آثار و پیامدهای سیاسی - اجتماعی به قدرت رسیدن سلسله‌های ایرانی در سده‌های سوم تا پنجم هجری: ص ۹۴

- ❖ ۱- کاهش و زوال تدریجی سلطه سیاسی - نظامی خلفای عباسی بر ایران ۲- قرار گرفتن اداره امور مناطق مختلف کشور در اختیار کارگزاران ایرانی ۳- حاکم شدن آرامش نسبی بر جامعه ۴- کاهش شدت آشوب‌ها و جنبش‌های سیاسی، اجتماعی و مذهبی ۵- رقابت و ستیز برخی از امیران سلسله‌های یاد شده به سبب تمایلات توسعه طلبانه و یا به واسطه تشویق و تحریک خلفای عباسی

❖ پیامدهای اقتصادی به قدرت رسیدن سلسله‌های ایرانی در سده‌های سوم تا پنجم هجری: ص ۹۴

- ❖ ۱- رونق مناسب فعالیت‌های اقتصادی به ویژه در دوران حکومت‌های طاهریان، سامانیان و آل بویه ۲- رشد چشمگیر کشاورزی، تجارت و صنعت ۳- گسترش شهر و شهرنشینی در قلمرو آل بویه از جمله بخارا، نیشابور، ری، اصفهان، شیراز و همدان

❖ عوامل رونق شهرنشینی در زمان سامانیان و آل بویه: ص ۹۴ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)

- ❖ ۱- برقرار شدن آرامش و امنیت نسبی ۲- قرار گرفتن زمام کارها به دست امیران و وزیران با تدبیر و علاقمند به عمران و آبادانی ۳- استقرار نظام دیوانی منظم و منسجم

❖ پیامدهای مذهبی به قدرت رسیدن سلسله‌های ایرانی در سده‌های سوم تا پنجم هجری: ص ۹۴

- ❖ ۱- شتاب بیشتر روند گروش به اسلام و اسلام آوردن اکثریت مردم ایران ۲- کمک کردن امیران شیعه‌مذهب سلسله‌های علویان طبرستان و آل بویه به تقویت و گسترش آن مذهب تشیع

❖ اقدامات آل بویه در زمینه تقویت و گسترش مذهب تشیع: ص ۹۴

- ❖ ۱- برگزاری با شکوه و عظمت مراسم عزاداری امام حسین در عاشورا و جشن عید غدیر خم ۲- مرمت و بازسازی حرم امامان شیعه در عراق ۳- گسترش سنت زیارت

زبان فارسی در فاصله‌ی سده‌های سوم تا پنجم هجری

❖ ادبیات فارسی در دوره صفاریان: ص ۹۴

- ❖ یعقوب لیث که امیری میهن‌دوست و علاقمند به فرهنگ ایرانی بود، شاعران را به سرودن شعر فارسی تشویق کرد.

❖ ادبیات فارسی در دوره سامانیان: ص ۹۴

- ❖ ۱- اوج گسترش زبان و ادب فارسی ۲- تشویق و حمایت شاعران و نویسندگان فارسی‌گو از جمله رودکی پدر شعر فارسی ۳-

شروع سرودن شاهنامه توسط حکیم ابوالقاسم فردوسی نیز در اواخر دوره سامانی و تقدیم آن به سلطان محمود غزنوی و بی توجهی سلطان محمود به وی ۴- قرارگرفتن زبان فارسی به عنوان زبان علم و دین در کنار زبان عربی از جمله ترجمه و تلخیص تاریخ طبری با عنوان تاریخ بلعمی، ترجمه تفسیر طبری بر و تألیف نخستین کتاب جغرافیایی به زبان فارسی با عنوان حدودالعالم من المشرق الی المغرب.

علم و آموزش

- ❖ علل تأثیر سلسله های ایرانی به ویژه سامانیان و آل بویه سهم به سزایی در رونق و شکوفایی علمی و فرهنگی عصر خود: ص ۹۵
- ❖ از یک سو، عالمان را مورد حمایت مادی و معنوی قرار دادند و از سوی دیگر، با مدارا و اجتناب از تعصب و تنگ‌نظری، شرایطی را فراهم آوردند که اهل علم و اندیشمندان پیرو مذاهب و دین های مختلف در امنیت و آسایش کامل فعالیت کنند.
- ❖ تأثیر مدرسه جندی شاپور: ص ۹۵
- ❖ مدرسه پزشکی جندی شاپور که در زمان ساسانیان آغاز به کار کرده بود، همچنان تا قرن سوم هجری به فعالیت خود ادامه داد.
- ❖ افزایش توجه ایرانیان به علوم و معارف اسلامی: ص ۹۶
- ❖ پس از آنکه در سده های سوم و چهارم هجری جمعیت کثیری از مردم ایران مسلمان شدند.
- ❖ اقدام مهم ابونصر محمد بن محمد فارابی در زمینه فلسفه: ص ۹۷
- ❖ پایه گذاری فلسفه مشایی را که تلفیقی از جهان بینی اسلام و فلسفه ارسطویی و نو افلاطونی بود.
- ❖ برجسته ترین فیلسوف ایران و جهان اسلام و مهم ترین آثار وی: ص ۹۷
- ❖ ابوعلی سینا. آثار مهم وی کتاب شفا و دانشنامه علائی می باشد.
- ❖ برجسته ترین دانشمند عصر طلایی تمدن ایرانی اسلامی: ص ۹۷
- ❖ ابوریحان محمد بن احمد بیرونی ابداعات بیرونی: ابزارها و روش های ابداعی او برای تعیین عرض و طول جغرافیایی و اندازه گیری فاصله میان شهرها
- ❖ عامل انتقال پزشکی به جهان اسلام: ص ۹۸
- ❖ دانش و سنت پزشکی ایران باستان از طریق مدرسه جندی شاپور به دوره اسلامی انتقال یافت
- ❖ معروف ترین پزشکان و آثار آنها: ص ۹۵
- ❖ جرجیس بن جبرائیل (د پس از ۱۵۲ ق) (رئیس مدرسه جندی شاپور پزشک پرآوازه ایرانی دربار خلافت عباسی)
- ❖ محمد زکریای رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق) (کاشف الکحل و جوهر گوگرد (اسید سولفوریک) به گفته جرج سارتن، پدر تاریخ علم، رازی «بزرگ ترین پزشک اسلام و قرون وسطی» رساله آبله و سرخک (الجدری و الحصبة) او کهن ترین توصیف آبله و شکاه کاری در علم پزشکی - ابن سینا (دائرة المعارف پزشکی او با عنوان قانون در ایران و اروپا)

توسعه دریانوردی و تجارت دریایی

- ❖ بنادر تجاری فعال در هنگام سقوط ساسانیان: ص ۹۹
- ❖ رونق بنادر ایرانی در سواحل خلیج فارس، دریای عمان و دریای سرخ
- ❖ علت توسعه دریانوردی و تجارت دریایی در قرون نخستین اسلامی: ص ۹۹-۱۰۰
- ❖ گسترش و یکپارچگی جغرافیای جهان اسلام که تبدیل شدن بندر سیراف به عنوان یکی از کانون های اصلی مبادلات اقتصادی منطقه ای و جهانی.

درس دهم: ایران در دوران غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی

غزنویان

- ❖ حکومت های قرن چهارم تا هفتم هجری: ص ۱۰۱
- ❖ از اواخر قرن چهارم تا زمان حمله مغول در اوایل قرن هفتم هجری، سه سلسله غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان بر بخش هایی و گاه بر سراسر ایران حکومت کردند.
- ❖ ایجاد زمینه حکومت غزنویان: ص ۱۰۱
- ❖ الیتگین از جمله ترکانی بود که در دربار سامانیان به مقام سپه سالاری رسید و شهر غزنین را مرکز حکومت خود قرار داد.
- ❖ تأسیس سلسله غزنویان توسط محمود: ص ۱۰۱
- ❖ هنگام ضعف سامانیان، محمود، فرزند سبکتگین که سپهسالار سامانیان در خراسان بود، در شهر غزنه حکومتی مستقل تأسیس کرد که در تاریخ ایران به حکومت غزنویان مشهور است.
- ❖ اقدامات محمود: ص ۱۰۱
- ❖ ۱- انجام اقدامات سیاسی مذهبی خود را در پوشش جهاد در راه خدا (غزا) و به بهانه مبارزه با مخالفان خلافت عباسی
- ❖ ۲- تصرف ری که تحت حاکمیت آل بویه شیعه مذهب بود و قتل بسیاری از علما و مردم شهر را به بهانه اسماعیلی بودن و به آتش کشیدن کتابخانه مهم آنجا
- ❖ ۳- لشکرکشی به هند
- ❖ لشکرکشی به هندوستان: ص ۱۰۱
- ❖ به بهانه: جهاد به کفار
- ❖ هدف اصلی: دستیابی به ثروت فراوان هند از طریق غارت معابد و پرستشگاه های آن سرزمین
- ❖ نتایج: ورود و گسترش دین اسلام و زبان فارسی به شبه قاره هند
- ❖ مهم ترین حادثه دوران مسعود: ص ۱۰۱
- ❖ هجوم سلجوقیان به فرماندهی طغرل به شهرهای خراسان در نتیجه گشودن دروازه شهرها به روی مهاجمان توسط مردم و شکست در جنگ دندانقان و پایان سلطه غزنویان بر خراسان

سلجوقیان

- ❖ طایفه سلجوقیان: ص ۱۰۲
- ❖ هجوم سلجوقیان به فرماندهی طغرل به شهرهای خراسان در نتیجه گشودن دروازه شهرها به روی مهاجمان توسط مردم و شکست در جنگ دندانقان و پایان سلطه غزنویان بر خراسان
- ❖ اقدامات طغرل سلجوقی: ص ۱۰۲
- ❖ تصرف نیشابور، انتخاب این شهر را به عنوان مرکز حکومت - رفتن به بغداد و رهایی خلیفه عباسی از تسلط آل بویه شیعه مذهب و خواندن خود به عنوان مُنَجی خلافت عباسی و خلیفه همچنین لقب «سلطان رکن الدوله» را به طغرل داد.
- ❖ نبرد ملازگرد: ص ۱۰۳
- ❖ در زمان آل بارسلان، میان سلجوقیان و امپراتوری روم شرقی و شکست سپاهیان امپراتوری روم شرقی اسارت امپراتور و افزودن آسیای صغیر به متصرفات خود و گسترش قلمرو سلجوقیان از رود سیحون در شرق تا دریای مدیترانه
- ❖ پیامدهای توسعه قلمرو سلجوقیان در آسیای صغیر (نبرد ملازگرد): ص ۱۰۳
- ❖ تغییر اوضاع سیاسی و فرهنگی این ناحیه - مهاجرت قبایل و طوایف ترک به آن منطقه

❖ اوج قدرت سلجوقیان: ص ۱۰۳

❖ در زمان ملک‌شاه، سلسله سلجوقی به اوج قدرت رسید

❖ عوامل ضعف دولت سلجوقی: ص ۱۰۳

- ❖ ۱- مرگ وزیر و پادشاه قدرتمند خود، یعنی خواجه نظام‌الملک و ملک‌شاه ۲- اختلافات فراوان بر سر قدرت و جانشینی ۳- از دست رفتن ماوراءالنهر و وارد آمدن آسیب‌ها و خسارت‌های فراوان به شهرها و روستاهای خراسان و دیگر مناطق ایران به دلیل هجوم اقوام مهاجمی همچون قراخانیان و غُزها ۴- تقسیم قلمرو سلجوقی در ایران بین امیران مختلف ۵- مبارزات اسماعیلیان در ایران ۶- قدرت گرفتن اتابکان در نواحی زیر سلطه سلجوقیان

❖ انقراض سلجوقیان: ص ۱۰۳

❖ با پیروزی تَکش خوارزمشاه بر آخرین سلطان سلجوقی (۵۹۰ ق)،

خوارزمشاهیان

❖ تأسیس حکومت خوارزمشاهیان: ص ۱۰۴

❖ خاندان حاکم بر این منطقه با وجود استقلال داخلی، از سلجوقیان اطاعت می‌کردند.

❖ اتسِز، حاکم خوارزم ادعای استقلال کرد.

❖ تَکش با شکست دادن طغرل سوم آخرین سلطان سلجوقی، بر بخش وسیعی از ایران تسلط یافت.

❖ سلطان محمد خوارزمشاه نیز توسعه‌طلبی را وجهه همت خود قرار داد و غوریان، قراختاییان و ملوک مازندران را برانداخت و بر کرمان نیز مسلط شد.

❖ روابط سلطان محمد خوارزمشاه و خلیفه عباسی: ص ۱۰۴

❖ تیرگی روابط خوارزمشاهیان با خلافت عباسی، در زمان سلطان محمد به دلیل عدم تأیید حکومتش توسط خلیفه عباسی سرانجام به بهانه عدم لیاقت خلیفه عباسی و با اعلام این که حکومت حق سادات حسینی است، یکی از سادات حسینی را برای جایگزینی خلیفه با خود همراه و به بغداد حمله کرد اما به دلیل برف و سرمای شدید حمله وی در همدان متوقف شد.

❖ حمله مغول به ایران: ص ۱۰۵

❖ با حمله چنگیز خان مغول در زمان سلطان محمد خوارزمشاه حکومت خوارزمشاهیان نیز ساقط شد.

نظام اداری

❖ نظام اداری غزنویان: ص ۱۰۵

❖ به خدمت گرفتن بسیاری از دیوان‌سالاران حکومت سامانی و حتی دیوان‌سالاران حکومت آل بویه برای اداره قلمرو

❖ وزیران سلجوقی: ص ۱۰۵

❖ عمیدالملک کندی و خواجه نظام‌الملک توسی

❖ عصر خواجه نظام‌الملک: ص ۱۰۵

❖ نقش نظام‌الملک در ساختار نظام اداری ایران عصر سلجوقی به اندازه‌ای برجسته است که دوران وزارت وی را می‌توان «عصر نظام‌الملک» نامید.

❖ اقدامات خواجه نظام‌الملک: ص ۱۰۵-۱۰۶

❖ ۱- تقویت حکومت مرکزی از طریق تقویت و توسعه نظام اداری مدّ نظر خود براساس میراث اداری کهن ایرانی ۲- مبارزه با نیروی سرکش امیران و نظامیان سلجوقی وفادار به سنت‌های قبیله‌ای خود ۳- چالش مداوم، منجر به تقابل دو نیروی مخالف اهل قلم

(دیوان سالاران) و اهل شمشیر (نظامیان)

❖ وزارت در دوره سلجوقیان: ص ۱۰۶

❖ شکوهمند شدن دیوان وزارت به ریاست وزیر در عصر سلجوقی و تسلط وزیر بر همه دیوان‌های سلجوقی اما وزیر در منصب خود هیچ امنیتی نداشت و آنچه سبب تداوم کار وی می‌شد، اراده و خواست سلطان بود. اگر سلطان بنا به دلایلی از وزیر رنجیده یا از موقعیت وی به هراس می‌افتاد، عزل یا قتل و مصادره اموال در انتظار او بود.

❖ وزارت در عهد خوارزمشاهیان: ص ۱۰۷

❖ تداوم نظام اداری سلجوقی اما کم‌شدن اختیارات و تغییر نام برخی دیوان‌ها نسبت به دوره سلجوقی و تشکیل دیوان‌های جدید

اوضاع اجتماعی و اعتقادی

❖ وضعیت شهرها: ص ۱۰۷

❖ شهرها شامل سه بخش کهن‌دژ (ارگ)، شهرستان (شارستان) و شهر بیرونی (رَبَض) و گسترش شهر بیرونی در دوره سلجوقی به دلیل رشد مناسبات شهری و افزایش جمعیت شهرها و همچنین انتقال و در کنار هم قرار گرفتن عناصر شهر اسلامی مانند مسجد و بازار به شهر بیرونی

❖ شهرهای مهم این دوره: ص ۱۰۷

❖ ری، اصفهان، مرو و نیشابور

❖ رشد طبقه بازرگانان سلجوقی: ص ۱۰۸

❖ به دلیل رشد شهرنشینی و توسعه مناسبات شهری طبقه بازرگان شهری

❖ بافت مذهبی جمعیت در دوره غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی: ص ۱۰۸

❖ عمده‌ی جمعیت پیروان اهل تسنن و مهم‌ترین مراکز شیعه‌نشین ایران بیهق، ری، گرگان، ساری و قم - پراکندگی پیروان مذهب اسماعیلی که مهم‌ترین مخالفان خلافت عباسی و دو حکومت غزنوی و سلجوقی بودند. وجود پیروان ادیان مسیحی، یهودی و زرتشتی در برخی شهرهای ایران

❖ عوامل اختلافات پیروان فرقه‌های اسلامی: ص ۱۰۸

❖ ۱- دخالت سوء حکومت‌ها به ویژه غزنویان و سلجوقیان در امور مذهبی

❖ ۲- جانبداری آنها از یک فرقه و مذهب و دشمنی‌شان با فرقه و مذهب

اوضاع اقتصادی

❖ مهم‌ترین و اصلی‌ترین فعالیت اقتصادی مردم ایران: ص ۱۰۹

❖ کشاورزی مهم‌ترین و اصلی‌ترین فعالیت اقتصادی مردم ایران به شمار می‌رفت.

❖ انواع مالکیت زمین: ص ۱۱۰

❖ ۱- مالکیت شخصی بر زمین بسیار محدود و ناپایدار بود و چنین املاکی همواره در معرض مصادره فرمانروایان و مأموران آنان قرار داشت.

❖ ۲- عمده‌ترین شکل مالکیت زمین، مالکیت دولتی یا دیوانی

❖ ۳- گسترش نظام اقطاع در عصر سلجوقی با تدبیر نظام‌الملک به ویژه در حکومت آل بویه که در ایران رایج بود.

❖ ۴- زمین‌های وقفی

❖ اقطاع: ص ۱۱۰

❖ اقطاع به انواع مختلف واگذاری زمین به افراد نظامی یا صاحبان مشاغل دیوانی گفته می‌شد.

- ❖ **هدف واگذاری اقطاع:** نظارت و آباد کردن زمین های بایر و بلااستفاده باقی مانده از ادوار پیشین
- ❖ **نتایج واگذاری اقطاع:** تمایل تدریجی صاحبان اقطاع به استقلال، سبب جدایی مناطقی شد که زمین های اقطاعی در آن ها قرار داشتند و نهایتاً به ضعف و زوال حکومت سلجوقی کمک کرد.
- ❖ **عوامل رشد تجارت در دوره سلجوقی: ص ۱۱۰**
- ❖ - گسترش قلمرو ۲- برقراری نظم و امنیت ۳- ایجاد راه های جدید و توسعه حمل و نقل ۴- وجود نظام دیوانی
- ❖ **صرافان: ص ۱۱۰**
- ❖ وظیفه انجام معاملات پولی و تسهیل مبادله کالاها را به عهده داشتند، نقش مهمی در توسعه تجارت خارجی ایفا کردند.

زبان، علم و آموزش

- ❖ **زبان و ادبیات فارسی: ص ۱۱۰**
- ❖ قرن های چهارم تا هفتم، دوران توسعه زبان و ادبیات فارسی و ظهور بزرگترین نویسندگان و شاعران زبان فارسی است.
- ❖ **عوامل رونق و توسعه زبان و ادبیات فارسی از قرن چهارم تا هفتم هجری: ص ۱۱۰**
- ❖ ۱- تلاش های دیوان سالاران ایرانی در تبدیل زبان دستگاه اداری غزنویان از عربی به فارسی که در دوره سلجوقی عملاً رسمیت یافت
- ❖ ۲- تمایل علما و دانشمندان این دوره به نوشتن آثار خود به زبان فارسی
- ❖ **ادبیات در دوره غزنویان: ص ۱۱۰**
- ❖ ۱- اوج شعر فارسی ۲- سرودن شاهنامه توسط حکیم ابوالقاسم فردوسی به عنوان نماد هویت ایرانی و زبان فارسی ۳- نوشتن تاریخ بیهقی توسط و ابوالفضل بیهقی
- ❖ **ادبیات عصر سلجوقی: ۱۱۰**
- ❖ رشد سریع تر زبان و ادبیات فارسی و مشهورترین شاعران و نویسندگان عصر سلجوقی و خوارزمشاهی سنایی، انوری، خاقانی و عطار
- ❖ **زمینه های مناسب توسعه هر چه بیشتر زبان و ادبیات فارسی در عصر سلجوقی: ص ۱۱۰**
- ❖ - رشد شهرها ۲- تأسیس و توسعه مراکز آموزشی و توسعه نقش و نفوذ روزافزون دیوان سالاران ایرانی در دستگاه اداری حکومت سلجوقی
- ❖ ۳- جذب شعرا و نویسندگان به دربارهای مختلف
- ❖ **مهم ترین دانشمندان عصر غزنوی و سلجوقی: ص ۱۱۱**
- ❖ ۱- دوره غزنوی: ابوریحان بیرونی در نجوم و جغرافیا ۲- دوره سلجوقی: ابوالعباس لوکری و خیام نیشابوری در ریاضیات و نجوم، شهاب الدین سهروردی و امام فخر رازی در فلسفه و سید اسماعیل جرجانی در پزشکی
- ❖ **مراکز آموزشی: ص ۱۰۸**
- ❖ ساخته شدن نظامیه ها که به همت خواجه نظام الملک توسی در شهرهای مهم چون بغداد و اصفهان و نیشابور و مختص تدریس فقه شافعی و دانش های وابسته به آن که آخرین نظامیه تا حمله هلاکوخان در سال ۵۶۵ ق به بغداد که به نابودی آن انجامید، فعال بود.

هنر و معماری

- ❖ **شکوفایی هر چه بیش تر هنر و معماری: ص ۱۱۲**

- ❖ ۱- گسترش ارضی
- ❖ ۲- حکومت فراگیر
- ❖ ۳- توسعه شهرنشینی

- ❖ ۴- رشد اقتصادی
- ❖ ۵- حمایت دولتمردان و برخی حکام
- ❖ مهمترین نمونه معماری عصر سلجوقی: ص ۱۱۲
- ❖ مسجد جمعه اصفهان اولین مسجد چهار ایوانی در ایران و الگویی برای معماران مساجد در ادوار بعدی شد.
- ❖ هنر در عصر سلجوقیان: ص ۱۱۳
- ❖ - یکی از درخشان‌ترین دوره های فلزکاری در عصر سلجوقی
- ❖ - توسعه نقوش جانوری و گیاهی
- ❖ - انتقال مراکز مهم سفالگری عصر سامانی از شرق ایران یعنی نیشابور و سمرقند به تدریج به مناطق مرکزی مانند کاشان
- ❖ - اوج هنر کاشی‌کاری در کنار معماری و استفاده از نقوش انسانی، گیاهی، جانوری و نیز نقوش هندسی برای تزیین بناهای مذهبی و غیر مذهبی

درس یازدهم: حکومت، جامعه و اقتصاد در عصر مغول – تیموری

هجوم مغول به ایران

- ❖ مغول ها: ص ۱۱۴
- ❖ مغول ها، دسته هایی از قبایل زردپوست بودند که در پی اقدامات سیاسی، نظامی و حقوقی چنگیز (تموچین) متحد و قدرتمند شدند.
- ❖ علت حمله مغولان به سرزمین های دیگر: ص ۱۱۴
- ❖ شرایط نامساعد طبیعی پاسخ گوی نیازهای اقتصادی آنها نبود و در نتیجه برای تأمین معاش خود به جنگ و هجوم به سرزمین های دیگر روی آوردند.
- ❖ هجوم مغول ها به سرزمین ایران، فاقد ماهیت فکری و فرهنگی بود و نتایج زیان باری در پی داشت: ص ۱۱۴
- ❖ بیشتر اقوامی که زیر فرمان چنگیز بودند از نظر فرهنگی و تمدنی دارای پیشینه مهمی نبودند و به شهر و شهرنشینی نیز توجهی نداشتند.
- ❖ نتایج اختلاف سیاسی و درگیری حکومت خوارزمشاهی با خلاف عباسی: ص ۱۱۴
- ❖ از یک سو موجب تفرقه و تضعیف قدرت جهان اسلام شد و از سوی سبب گردید که سلطان محمد خوارزمشاه از تهدیدات قدرت نوظهور مغول ها غافل بماند.
- ❖ بهانه چنگیز خان برای حمله به ایران و نتایج آن: ص ۱۱۴
- ❖ به بهانه: کشتار بازرگانان اعزامی خود در شهر مرزی آترار
- ❖ نتایج: کشتار جمعیت، ویرانی شهرها، اسارت صنعتگران و هنرمندان، مهاجرت مردم، زوال اقتصاد کشاورزی و تعطیلی مراکز علمی و آموزشی در بخش وسیعی از مناطق شمال شرقی ایران

ایران در عهد ایلخانان

- ❖ حکومت ایلخانی: ص ۱۱۵
- ❖ ایلخان به معنی «خان تابع» است و حکومت ایلخانی یا ایلخانان به حکومتی گفته می شود که پس از تسلط مغولان بر ایران به دست هولاکو خان نوه چنگیز خان تشکیل شد.
- ❖ هدف لشکرکشی هلاکو به ایران: ص ۱۱۵
- ❖ به منظور نظم بخشیدن به قلمرو متصرفی مغول و گسترش فتوحات در غرب آسیا،
- ❖ نتایج لشکرکشی هلاکو به ایران: ص ۱۱۵
- ❖ ۱- قدرت اسماعیلیان را با گشودن قلعه های مستحکم آنان
- ❖ ۲- تسخیر بغداد و کشتن خلیفه عباسی و پایان دادن به حکومت عباسیان
- ❖ عین جالوت: ص ۱۱۵
- ❖ مغولان پس از فتح بغداد، به شام یورش بردند، اما در عین جالوت از سپاه حکومت مملوکان مصر شکست خوردند .
- ❖ دوره های حکومت ایلخانی در ایران: ص ۱۱۶-۱۱۵
- ❖ ۱- دوره نامسلمانی مغول، تلاش بزرگان ایرانی برای مهار خشونت و رفتارهای خودسرانه مغولان و کوشش دیوان سالاران، فلاسفه، شعرا، فقها و در رأس آنان کسانی چون خواجه نصیرالدین توسی، شمس الدین محمد جوینی و برادرش عطاملک جوینی برای آشنایی مغول ها را با فرهنگ ایرانی و آداب کشورداری و فراهم کردن زمینه برای مسلمان شدن آنان
- ❖ ۲- دوره مسلمانی مغول ها در ایران از زمان غازان شروع شد. با مسلمان شدن غازان (۶۹۴ ق) اسلام دین رسمی اعلام شد و در پرتو تلاش های رشیدالدین فضل الله همدانی، وزیر کاردان ایلخانان، اصلاحات گسترده ای در عرصه های سیاسی، اقتصادی،

اجتماعی و حقوقی انجام گرفت. در عهد سلطنت غازان ایران به استقلال و اقتدار بیشتری دست یافت.

❖ آخرین ایلخان مغول: ص ۱۱۶

❖ ایلخان ابوسعید

❖ حکومت های حکومت محلی غیر مغولی که پس از مرگ ابوسعید در مناطق مختلف ایران به وجود آمد: ص ۱۱۶

❖ حکومت شیعه مذهب سربداران و سادات مرعشی مازنداران و سلسله ای آل مظفر

ایران در عهد تیموریان

❖ حمله تیمور به ایران: ص ۱۱۸

❖ تسلط تیمور گورکانی بر سراسر ایران طی سه مرحله یورش همراه با کشتار فراوان مثل حمله مغول.

❖ جانشینان تیمور در ایران: ص ۱۱۸

❖ حکومت نوادگان تیمور بر ایران، در اوایل قرن دهم هجری با به قدرت رسیدن صفویان در ایران و تسلط ازبکان بر ماوراءالنهر به پایان رسید.

❖ تأسیس حکومت گورکانیان هند: ص ۱۱۸

❖ بابر، یکی از شاهزادگان تیموری حکومتی را در هند بنیان گذاشت که به «گورکانیان هند» یا «مغولان کبیر» معروف شده است.

شهر و شهرنشینی در عصر مغول - تیموری

❖ با هجوم مغول به ایران، زندگی شهری برای مدتی دچار وقفه و افول شد: ص ۱۱۹

❖ زیرا، از یک طرف در جریان حملات مغول ها شهرهای زیادی به ویژه شهرهای بزرگ و آباد در ماوراءالنهر و خراسان ویران شدند و عده زیادی از ساکنان آنها یا کشته شدند و یا به مناطق دیگری مهاجرت کردند. از طرف دیگر، یاسا به عنوان نظام حقوقی که چنگیزخان تدوین کرده بود، مغول ها را از شهر و شهرنشینی برحذر می داشت.

❖ شهرهای دوران ایلخانان: ص ۱۱۹

❖ شهرک رشیدیه و ربع (ایوان، عمارت) رشیدی، شام (شعب) غازان و شهر سلطانیه، پایتخت آخرین ایلخانان

❖ شهر و شهرنشینی در دوره تیموریان: ص ۱۱۹

❖ شهر و شهرنشینی در عصر تیموریان برخلاف اوایل دوره مغول، دچار رکود و زوال نشد. تیمور به شهرسازی علاقمند بود. او هنرمندان و صنعتگران شهرهایی را که فتح می کرد به سمرقند، پایتخت خود می فرستاد تا در آبادانی و زیبایی آن شهر بکوشند.

❖ جانشینان تیمور جنگ و کشورگشایی او را کنار گذاشتند و به عمران و آبادی، علم، فرهنگ و هنر علاقه و توجه زیادی نشان دادند.

گروه های اجتماعی

❖ پیامدهای اجتماعی و اقتصادی مختلف هجوم مغول: ص ۱۲۰

❖ ۱- دگرگونی نسبی در بافت قومی و جمعیتی ایران که موجب کاهش جمعیت، مهاجرت های گسترده، تخریب زیرساخت های

اقتصادی و فرهنگی و زوال موقعیت اجتماعی ملاکین، عالمان، بازرگانان، دیوان سالاران، خاندان های بانفوذ و مردم عادی شد.

❖ ۲- جمعیت قابل توجهی از اقوام ترک و مغولی به ایران وارد شدند و بافت قومی و جمعیتی جامعه ایرانی را تحت تأثیر قرار دادند.

❖ قشر بندی اجتماعی ایران در عصر مغول - تیموری: ص ۱۲۰

❖ - صرف نظر از سه گونه تقریباً متفاوت جامعه عشیره ای، روستایی و شهری که مبتنی بر شیوه معیشت بود، جامعه دوره مغول

تیموری به دو دسته کلی فرادست و فرودست تقسیم می شد.

- ❖ -افزایش نفوذ و موقعیت زنان در عرصه های سیاسی و اقتصادی بود و خاتون ها در کنار خان ها، از جایگاه مهمی در میان گروه های فرادست برخوردار شدند.

نظام حقوقی و قضایی

- ❖ **نظام حقوقی و قضایی جاری ایران قبل از مغولان: ص ۱۲۱**
- ❖ بنیان قوانین جاری در ایران دوران اسلامی مبتنی بر شریعت اسلام و عرف بود. محاکم سه گانه شرع، مظالم و حِسبه بر اساس قوانین دینی و عرفی قضاوت می کردند.
- ❖ **نظام حقوقی و قضایی در دوره مغولان: ص ۱۲۱**
- ❖ مغول ها تا پیش از آن که مسلمان شوند، بر پایه مجموعه قوانینی موسوم به «یاسا» عمل می کردند و دعاوی حقوقی آنها در دادگاهی موسوم به «یرغو» و زیر نظر «یرغوچی» حل و فصل می شد. پس از مسلمان شدن مغول ها، یاسا و سنت های مغولی تا حد زیادی از رونق افتاد.
- ❖ **نظام حقوقی و قضایی در دوره تیموریان: ص ۱۲۲ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۲)**
- ❖ تیمور نیز با وجود مسلمان بودن به نسب مغولی خود و سنت های مغولی افتخار می کرد و خود مجموعه ای قانونی موسوم به «تزوکات» را به وجود آورد. با این حال در سراسر عهد تیموریان قوانین شرعی و عرفی مبنای زندگی اجتماعی و داوری قضایی ایرانیان بود.

وضعیت اقتصادی

- ❖ **عوامل وارد آمدن آسیب جدی به فعالیت های کشاورزی و نظام آبیاری پس از حمله مغول: ص ۱۲۲**
- ❖ - کاهش جدی تولید محصولات زراعی و درآمدهای حاصل از کشاورزی که بیشترین خسارت بر مناطق ماوراءالنهر و خراسان وارد آمد.
- ❖ - بیگانگی مغولان با قواعد زندگی یکجانشینی و از جمله امور کشاورزی
- ❖ **اقدامات اصلاحی غازان خان در زمینه کشاورزی: ص ۱۲۲**
- ❖ اصلاح روش ها و قوانین مالیاتی - بازسازی قنات ها و شبکه های آبیاری - اصلاح نظام زمین داری به منظور پیشرفت و رونق فعالیت های بخش کشاورزی
- ❖ **وضعیت اقتصاد شهری و تجارت در دوره مغول - تیموری: ص ۱۲۲**
- ❖ برخلاف اقتصاد کشاورزی، وضعیت به مراتب اقتصاد شهری و تجاری در عصر مغول و تیموری
- ❖ **نتایج کشورگشایی های چنگیز و تیمور در زمینه تجارت: ص ۱۲۲**
- ❖ موجب شد که سرزمین های وسیعی در قاره پهناور آسیا به لحاظ سیاسی یکپارچه و متحد شوند و زمینه توسعه تجارت بین المللی فراهم آمد.

ادامه وضعیت اقتصادی

- ❖ **دلایل به هم ریختن نظام مالیاتی و رواج انواع و اقسام مالیات ها در اوایل دوره مغول: ص ۱۲۲**
- ❖ گرایش اشرافیت نظامی مغول به بی نظمی و زیاده طلبی - بی توجهی حاکمان مغولی به قوانین اسلامی - بیگانگی آنان با سنت های ایرانی
- ❖ **انواع مالیات تا پایان عهد تیموریان: ص ۱۲۴**
- ❖ سه گونه خراج (مالیات کشاورزی)، مالیات بازرگانی و مالیات دامی

درس دوازدهم: فرهنگ و هنر در عصر مغول - تیموری

دین و اعتقادات

❖ شمنی: ص ۱۲۵

❖ مغولان در آغاز پیرو آیینی ساده موسوم به شمنی بودند که زیر نظر روحانیانی با عنوان شَمَن اداره می شد. پیروان این آیین، مجموعه ای از مظاهر طبیعی را ستایش می کردند و هرچند به خدای بزرگ اعتقاد داشتند، اما خداپرستی آنان ناقص بود.

❖ سیاست دینی مغولان: ص ۱۲۵

❖ اقوام مغول به اقتضای زندگی در صحرا نسبت به مسائل دینی چندان تعصبی نداشتند و با پیروان دین های دیگر با ملایمت برخورد می کردند. این مدارای اعتقادی (تسامح و تساهل)، هر چند از روی آگاهی نبود و بیشتر متأثر از شرایط زندگی آنها بود، اما در پذیرش دین های مختلف از سوی فرمانروایان و بزرگان مغولی تأثیر بسزایی داشت.

❖ نتایج تسامح و تساهل دینی مغولان: ص ۱۲۵

❖ پیروان دین های گوناگون در میان آنان به تبلیغ دین خود پیردازند

❖ اسلام آوردن مغولان، یکی از رویدادهای مهم دوره ایلخانان بود: ص ۱۲۶

❖ ۱- در نتیجه هم نوایی دین و دولت و برتری شریعت اسلامی بر یاسای چنگیزی، حکومت ایلخانی ماهیت ایرانی اسلامی یافت

❖ ۲- موجب شد که مردم نسبت به آن احساس بیگانی کمتری بکنند.

❖ ۳- نفوذ و قدرت ایرانیان در دربار ایلخانان و اداره حکومت بیش از پیش افزایش یافت

❖ ۴- زمینه برای بازسازی ایران و انجام اصلاحاتی در امور سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فراهم آمد.

❖ نقش خواجه نصیر توسط در گسترش تشیع: ص ۱۲۶

❖ در دوره ایلخانان به ویژه به دنبال کوشش های علمی و فرهنگی خواجه نصیرالدین توسی، تشیع در ایران گسترش یافت.

❖ دین در دوره تیموریان: ص ۱۲۷

❖ سلاطین تیموری پیرو مذهب تسنن بودند. در دوران حکومت آنان همچون عصر ایلخانان، شیعیان و صوفیان با محدودیت های و

سختگیری خاصی مواجه نبودند و آزادانه فعالیت می کردند. اتحاد و زندگی مسالمت آمیز پیروان مذاهب و فرق اسلامی و

معتقدان به دین های دیگر، از ویژگی های شاخص عصر مغول - تیموری بود.

گسترش تصوف

❖ تصوف در دوره ایلخانان و تیموریان: ص ۱۲۷

❖ یکی از تحولات مهم دوران ایلخانان و تیموریان، رشد قابل توجه تصوف و طریقت های صوفیانه بود.

❖ عوامل روی آوردن مردم به روی آوردن به تصوف: ص ۱۲۷

❖ هجوم ویرانگر و وحشت انگیز مغول به ایران و نگرانی و ناامیدی که در جامعه ایجاد کرد

❖ علل تغییر و تحول چشمگیری در فعالیت طریقت های صوفی در قرن نهم هجری: ص ۱۲۷

❖ ۱- تکریم و احترام مشایخ صوفی توسط فرمانروایان و مقام های سیاسی و نظامی

❖ ۲- نذر و وقف اموال و املاک فراوانی به خانقاه ها تمکن مالی و قدرت اقتصادی مناسبی برای رهبران طریقت های صوفی پدید آورد.

❖ تغییر و تحول چشمگیری در فعالیت طریقت های صوفی در قرن نهم هجری: ص ۱۲۷ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)

❖ ۱- از یک سو صوفیان به تشیع گرایش بیشتری نشان دادند ۲- به تدریج برخی از طریقت ها مانند طریقت صفویه وارد سیاست

شدند ۳- برای به دست گرفتن قدرت با فرمانروایان و پادشاهان به رقابت برخاستند.

هنر و معماری

- ❖ زمینه مناسب شکوفایی هنر در دوران ایلخانان و تیموریان: ص ۱۲۸
- ❖ در نتیجه فتوحات مغول، و پیوند تجارب و سنت‌های هنری و هنرمندان سرزمین‌های فتح شده با یکدیگر
- ❖ هنر نگاری در عصر ایلخانان: ص ۱۲۸
- ❖ هنر نگارگری که تلفیقی از سنت‌های نقاشی ایرانی و چینی بود، بیشتر در کتاب‌آرایی و مصور ساختن کتاب‌های تاریخی و متون ادبی و نیز کتاب‌های پزشکی، جانورشناسی و نجوم جلوه‌گر شد. ایلخانان مغول از مشوقان پدید آوردن شاهنامه‌های مصور به شمار می‌روند. نمونه باقی‌مانده آن، شاهنامه مشهور به «دموت» است.
- ❖ هنر نگارگری در روزگار تیموریان: ص ۱۲۹
- ❖ مصور کردن کتاب‌های گوناگون از نجوم گرفته تا شاهنامه و دیوان‌های شعر از نظر کمی و کیفی افزایش پیدا کرد و کتاب‌هایی با قطع بزرگ پدید آمد. فاخرترین نمونه شاهنامه مصور شده در عصر تیموری، شاهنامه بایسنقری است
- ❖ عوامل مؤثر در پدید آمدن کتاب‌های مصور در عهد تیموریان: ص ۱۲۹
- ❖ کیفیت خوب و فراوانی کاغذ و مواد نگارگری از قبیل رنگ و طلای ناب
- ❖ نامورترین نقاش عصر تیموری: ص ۱۲۹
- ❖ کمال‌الدین بهزاد
- ❖ سرشناس‌ترین معماران دوره تیموریان: ص ۱۳۰
- ❖ سرشناس‌ترین معماران این دوره، قوام‌الدین و غیاث‌الدین شیرازی و محمدبن محمود اصفهانی بودند که استادانی بی‌همتا در فنون معماری به شمار می‌روند
- ❖ ویژگی مهم معماری عصر ایلخانان و تیموریان: ص ۱۳۰
- ❖ ۱- ایجاد بناهای عظیم ۲- ساختن گنبدها، طاق‌ها، ایوان‌ها و مناره‌های بلند ۳- تزئین ساختمان‌ها با گچ‌بری و کاشی‌کاری به شیوه‌های گوناگون ۴- ترکیب آجر و کاشی نیز برای تزئین و زیباسازی بناها

علم و ادب

- ❖ زبان و ادبیات فارسی در دوره ایلخانان - تیموریان: ص ۱۳۲
- ❖ در این دوره شعر حماسی و شاهنامه سرایی متداول بود. در عصر تیموری، شعر و شاعری رواج بیشتر یافت. شاهرخ، سلطان حسین بایقرا و امیر علیشیر نوایی وزیر شاعر او به زبان و ادب فارسی توجه جدی داشتند
- ❖ عوامل مؤثر بر رشد و شکوفایی تاریخ‌نگاری عصر ایلخانان و تیموریان: ص ۱۳۲
- ❖ ۱- علاقمندی ایلخانان و فرمانروایان تیموری به جاودانه ساختن کشورگشایی و موفقیت‌های سیاسی - نظامی خود ۲- خودآگاهی رجال ایرانی
- ❖ مهمترین آثار تاریخ‌نگاری عصر ایلخانان و تیموریان: ص ۱۳۲
- ❖ ۱- تاریخ جهانگشای جوینی، نوشته عطاملک جوینی (تألیف: ۶۵۸ ق)، ۲- جامع‌التواریخ، اثر خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی (۶۴۵ ۷۱۷ ق)، ۳- تاریخ گزیده، تألیف حمدالله مستوفی (تألیف: ۷۳۰ ق)
- ❖ نقش خواجه نصیرالدین توسی در گسترش علم و دانش دوره ایلخانان: ص ۱۳۲
- ❖ نقش خواجه نصیرالدین توسی در این عرصه بسیار مهم بود. وی بسیاری از دانشمندان متواری در برابر هجوم مغول را به ایران برگرداند و با تجمع ایشان در مرکز علمی رصدخانه مراغه زمینه فعالیت‌های علمی آنها را هموار کرد.

درس سیزدهم: تحولات سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفوی

زمینه های تشکیل حکومت صفویان

- ❖ تأسیس حکومت صفوی در تاریخ ایران دوره اسلامی، رویدادی بسیار مهم و سرنوشت ساز محسوب می شود: ص ۱۳۵
- ❖ ۱- موفق شدند ایران را از جهات سیاسی، جغرافیایی و اجتماعی، یکپارچه و متحد کنند ۲- مذهب شیعه را رسمیت بخشند ۳- رونق اقتصادی به وجود آورند ۴- روابط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی گسترده های میان ایران و همسایگان دولتهای اروپایی به وجود آمد
- ❖ مهم ترین پیامد اجتماعی و مذهبی هجوم مغول به ایران: ص ۱۳۵
- ❖ گسترش تصوف و تشیع و پیوند روزافزون آنها با یکدیگر
- ❖ تصوف و شیعه در دوره مغولان و تیموریان: ص ۱۳۵
- ❖ افزایش طریقت های صوفیانه در ایران و بیشتر شدن گرایش مردم به مشایخ و رهبران طریقت های صوفی گسترش مذهب شیعه پس از سقوط خلافت عباسی (به حکومت رسیدن ویژه در سده های هشتم و نهم هجری)
- ❖ بنیانگذار طریقت صفوی: ص ۱۳۵
- ❖ بنیانگذار و رهبر معنوی شیخ صفی الدین اردبیلی (۶۵۰ ۷۳۰ ق)، شاگرد و مرید شیخ زاهد گیلانی بود.
- ❖ تغییر مهم طریقت صفویه در قرن نهم هجری: ص ۱۳۶
- ❖ نخست به مذهب تشیع گرایش یافت و سپس به جنبشی سیاسی و مذهبی تبدیل شد.
- ❖ مهم ترین درگیری سیاسی نظامی رهبران طریقت صفوی در قرن نهم هجری: ص ۱۳۶
- ❖ مشایخ طریقت صفوی را درگیر در رقابت سیاسی و دشمنی با حاکمان سلسله های قراقویونلو و آق قویونلو کرد.

تأسیس حکومت صفوی

- ❖ چگونگی تشکیل دولت صفوی: ص ۱۳۷
- ❖ شکست سلسله آق قویونلو که بر قسمت هایی از غرب و جنوب ایران حکومت می کرد توسط شاه اسماعیل اول و تصرف تبریز
- ❖ اولین اقدام شاه اسماعیل پس از رسیدن به حکومت: ص ۱۳۷
- ❖ رسمی کردن مذهب شیعه دوازده امامی
- ❖ پیامدهای رسمی کرن تشیع توسط شاه اسماعیل: ص ۱۳۷
- ❖ نخست اینکه بسیاری از شیعیان در خدمت دولت نوپای صفویه قرار گرفتند و در سایه این دولت متشکل، منسجم و متحد شدند.
- ❖ دوم آنکه این اقدام سبب تمایز آشکار ایران از همسایگان مسلمان خود به ویژه امپراتوری عثمانی در غرب و ازبکان و گورکانیان هند در شرق شد.
- ❖ اقدامات نظامی شاه اسماعیل: ص ۱۳۷
- ❖ ۱- از میان برداشتن مدعیان داخلی، به ویژه حکام محلی ۲- شکست ازبکان را که به خراسان یورش آورده بودند و کشتن شیبک خان رهبر آنان و در نتیجه حاکمیت صفویان بر سرزمین های شرق ایران تا رود جیحون ۳- جنگ با امپراتوری عثمانی و شکست در مقابل آنها
- ❖ بهانه سلطان سلیم برای لشکرکشی به ایران و علت اصلی و نتیجه آن: ص ۱۳۷
- ❖ بهانه: فعالیت مریدان طریقت صفوی را در قلمرو خود
- ❖ علت اصلی: ترسی بود که او از ایجاد حکومت قدرتمند صفوی در دل داشت.
- ❖ نتیجه: شکست شاه اسماعیل در دشت چالدران و تصرف تبریز توسط عثمانی ها

دوران تثبیت (۹۳۰-۹۸۴ق)

- ❖ **اوضاع حکومت صفویان در سال های آغازین پادشاهی شاه تهماسب اول صفوی: ص ۱۳۸**
- ❖ در سال های آغازین پادشاهی او، اوضاع حکومت صفوی بسیار آشفته و نابسامان بود؛ از یک سو، سران ایلات قزلباش به خودسری و نافرمانی پرداختند و با یکدیگر به نزاع برخاستند و از سوی دیگر، ازبکان از شرق و عثمانی ها از غرب به مرزهای ایران هجوم آوردند.
- ❖ **اقدامات شاه تهماسب: ص ۱۳۹**
- ❖ ۱- پایان دادن به سرکشی سران قزلباش ۲- شکست ازبکان و عقب راندن آنان را از خراسان ۳- دفع تهاجم پیاپی ارتش عثمانی از خاک ایران
- ❖ در نتیجه تثبیت و تحکیم پایه های حکومت صفوی

عصر اقتدار و شکوفایی

- ❖ **اوضاع حکومت صفویان در سال های آغازین پادشاهی شاه عباس اول صفوی: ص ۱۳۹**
- ❖ از یک سو، سران قزلباش به جان هم افتاده و شاه را بازچه اهداف و اغراض طایفه و ایل خود قرار داده بودند و از سوی دیگر در غرب، ارتش عثمانی مناطق وسیعی از خاک ایران را اشغال کرده بود و در شرق نیز ولایت خراسان هدف تهاجم و تخریب شدید ازبکان قرار داشت.
- ❖ **اقدامات شاه عباس اول برای نجات کشور از مسائل و مشکلات داخلی و خارجی: ص ۳۹۱**
- ❖ ۱- ایجاد ثبات سیاسی و برقراری نظم و امنیت در داخل کشور؛ ۲- نوسازی تشکیلات و تجهیزات سپاه؛ ۳- توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛ ۴- انتقال پایتخت از قزوین به اصفهان ۵- دفع حملات دشمنان خارجی و بیرون راندن نیروهای بیگانه از خاک ایران؛
- ❖ **اقدام شاه عباس برای ایجاد ثبات سیاسی و برقراری نظم و امنیت در داخل کشور: ص ۱۳۹**
- ❖ سرکوب امرای سرکش و طغیانگر قزلباش و کاهش قدرت سیاسی و نظامی آنان.
- ❖ **اهداف شاه عباس از نوسازی تشکیلات و تجهیزات سپاه: ص ۱۳۹**
- ❖ تقویت قدرت سیاسی و نظامی دولت مرکزی و کاهش توان سیاسی و نظامی امیران و ایلات قزلباش
- ❖ فرمانده ارتش جدید الله وردی خان گرجی بود که به بالاترین مقامات نظامی و سیاسی دست یافت.
- ❖ **اقدام شاه عباس برای پرداخت حقوق و تأمین تدارکات و تجهیزات سپاه جدید: ص ۱۴۰**
- ❖ زمین های فراوانی را به املاک خاصه پادشاهی تبدیل کرد.
- ❖ پایتخت های صفویان:
- ❖ شاه اسماعیل: تبریز - شاه تهماسب اول: قزوین - شاه عباس اول تا پایان حکومت صفوی: اصفهان به دلایل سیاسی، نظامی و اقتصادی
- ❖ **اقدامات شاه عباس برای بیرون راندن بیگانگان: ص ۱۴۰**
- ❖ ابتدا با عثمانی صلح کرد و به خراسان لشکر کشید سپس با شکست ازبکان را از خراسان عقب راند. وی، سپس به آذربایجان حمله برد و نیروهای عثمانی را شکست داد و مناطق اشغالی شمال غرب ایران را آزاد کرد و علاوه بر آن، عراق و عتبات عالیات را به قلمرو صفوی افزود. سپس بیرون راندن پرتغالی ها از خلیج فارس با کمک کشتی های انگلیسی
- ❖ **عصر اقتدار و شکوفایی سلسله صفوی: ص ۱۴۱**
- ❖ بسیاری از محققان و مورخان عصر شاه عباس را عصر اقتدار و شکوفایی سلسله صفوی قلمداد کرده اند.

دوران ضعف و انحطاط

- ❖ **اوضاع ایران در دوران حکومت شاه صفی ص ۱۴۲**
- ❖ شاه صفی، نوه و جانشین شاه عباس اول، از تعادل روحی و سلامت عقل بهره کافی نداشت. او دستور به قتل سردار باکفایتی مانند امام‌قلی‌خان، حاکم فارس داد. در زمان همین شاه بود که قندهار توسط گورکانیان هند از ایران جدا شد.
- ❖ **اوضاع ایران در دوران حکومت شاه‌عباس دوم: ص ۱۴۲**
- ❖ شاه عباس دوم، پسر و جانشین شاه صفی، اگرچه نسبت به پدر شجاعت و لیاقت بیشتری داشت و قندهار را پس گرفت، اما نتوانست روند ضعف و انحطاط حکومت صفویان را متوقف سازد.
- ❖ **اوضاع ایران در دوران حکومت شاه‌سلیمان: ص ۱۴۲**
- ❖ با به تخت نشستن شاه سلیمان، روند انحطاط و زوال صفویان شدت گرفت. این پادشاه با امور و اصول کشورداری بیگانه بود و در زمان او اعضای حرمسرا نفوذ زیادی داشتند و در اداره امور حکومت دخالت می‌کردند. در نتیجه نفوذ و دخالت حرمسرا بود که شاهزاده بی‌کفایت و بی‌لیاقتی همچون حسین‌میرزا به عنوان جانشین شاه سلیمان انتخاب شد.
- ❖ **اوضاع ایران در دوران حکومت شاه‌سلطان حسین: ص ۱۴۲**
- ❖ حکومت صفوی به نهایت ضعف و انحطاط رسید. او شاهی ضعیف و بی‌اراده بود و نسبت به امور مملکت توجه لازم را نداشت و به شدت تحت نفوذ درباریان و مشاوران خرافه‌پرست و نالایق قرار داشت. در زمان او اختلاف و درگیری میان مقام‌های کشوری (اهل قلم) و لشکری (اهل شمشیر) افزایش یافت و اداره امور حکومت با بی‌نظمی و اخلاف مواجه شد. کشاورزی، صنعت و تجارت دچار رکود و سستی شد. تعصبات مذهبی و فشار بر اقلیت‌های دینی افزایش یافت و اسباب نارضایتی گروه‌هایی از مردم ایران را فراهم آورد.
- ❖ **شورش افغان‌ها و تسخیر اصفهان یک تهاجم خارجی محسوب نمی‌شود: ص ۱۴۲**
- ❖ زیرا قندهار بخشی از قلمرو صفوی به شمار می‌رفت.

اوضاع اقتصادی

- ❖ **علل رونق اقتصادی در شهرها و روستاهای ایران در دوره صفویه: ص ۱۴۴**
- ❖ ثبات و امنیت سیاسی و اجتماعی
- ❖ **انواع زمین در دوره صفویه: ص ۱۴۴**
- ❖ ۱ - اراضی ممالک: این دسته از اراضی کشور در اختیار و تملک فرماندهان ایالت‌ها بود و آنها این زمین‌ها را میان زیردستان خود تقسیم می‌کردند.
- ❖ ۲ - اراضی خاصه یا خالصه: این زمینها متعلق به شخص شاه بود برای اداره ارتش ۳ - اراضی وقف: این اراضی توسط مردم یا شاه وقف می‌شد. گاهی مردم برای جلوگیری از دست‌اندازی حکام زمین‌های خود را وقف می‌کردند.
- ❖ ۴ - املاک خصوصی: این زمینها ناچیز و همواره در معرض مصادره قرار داشت.
- ❖ **چوپان‌بیگی: ص ۱۴۴**
- ❖ دامداران مبالغی مالیات تحت عنوان چوپان‌بیگی می‌پرداختند.

روابط خارجی

- ❖ **تأسیس حکومت صفوی از نظر روابط خارجی نقطه عطفی در تاریخ ایران اسلامی به شمار می‌آید؟: ص ۱۴۵**
- ❖ زیرا قبل از آن هرگز ایران شاهد چنین دیپلماسی فعالی در عرصه بین‌الملل نبود.

❖ علت دشمنی عثمانی با صفویان: ص ۱۴۵

- ❖ ۱- در پی تسلط کامل بر جهان اسلام بودند. ۲- عثمانی‌ها، شکل‌گیری حکومت قدرتمند صفوی در ایران را تهدید و مانع جدی برای توسعه‌طلبی سیاسی و نظامی خود تلقی می‌کردند.

❖ روابط تیموریان (گورکانیان) هندو دولت صفویه: ص ۱۴۶

- ❖ دو دولت بر سر مسئله قندهار با یکدیگر اختلاف داشتند. این شهر برای حفظ مناطق شرقی ایران و به لحاظ درآمدهای حاصله گمرکی برای ایران از اهمیت مهمی برخوردار بود. در مجموع روابط دو کشور دوستانه و حسنه بود. در آن دوره مناسبات سیاسی، فرهنگی و تجاری عمیقی میان دو کشور برقرار شد.

❖ اهداف شاه‌عباس از ایجاد روابط دوستانه با اروپاییان: ص ۱۴۶

- ❖ ۱- با انگیزه بهره‌برداری از دانش نظامی و فنی اروپاییان ۲- منظور توسعه تجارت خارجی،
- ❖ دو عامل نقش بسزایی در توسعه روابط صفویان با اروپاییان داشت: ص ۱۴۶
- ❖ ۱- تهاجم گسترده ارتش عثمانی به خاک اروپا، کشورهای اروپایی را تشویق کرد که در پی دوستی و اتحاد با رقبیان و دشمنان عثمانی از جمله اتحاد با صفویان برای مقابله با عثمانی باشند ۲- انگیزه و اهداف اقتصادی و تجاری

درس چهاردهم: فرهنگ و تمدن در عصر صفوی

زمینه های شکوفایی و فرهنگی و هنری

❖ زمینه های شکوفایی و فرهنگی و هنری دوره صفویه: ص ۱۴۸

- ❖ ۱- با ایجاد وحدت سیاسی، یکپارچگی جغرافیایی و انسجام اجتماعی در ایران، زمینه مناسبی برای توسعه و شکوفایی فرهنگی و تمدنی فراهم آوردند ۲- رسمیت یافتن و استقرار مذهب شیعه دوازده امامی ۳- توجه شاهان شاهان و دیگر مقام های کشوری و لشکری به هنر و معماری و فعالیت های علمی و آموزشی و حمایت و تشویق هنرمندان، صنعت گران، معماران و عالمان ۴- گسترش سنت وقف در جامعه ۵- علم دوستی، استعداد و ذوق هنری ایرانیان و برجای ماندن میراث علمی، ادبی و هنری ارزشمندی از دوران قبل

تعلیم و تربیت و مراکز آموزشی

❖ اهداف دول صفوی از دعوت از علمای شیعه جبل عامل لبنان، عراق و بحرین: ص ۱۴۸

- ❖ از آنجایی که در آن زمان تأسیس حکومت صفوی، تعداد عالمان و مراکز علمی شیعی در ایران کم بود، شاهان صفوی به منظور ترویج معارف شیعه و رفع نیازهای مذهبی و حقوقی جامعه، عده ای از علمای شیعه جبل عامل لبنان، عراق و بحرین را به ایران دعوت کردند.

❖ شاعران معروف عصر صفوی: ص ۱۴۸

- ❖ وحشی بافقی (د ۹۹۱ ق)، محتشم کاشانی (د ۹۹۶ ق) و صائب تبریزی (د ۱۰۸۶ ق)

❖ حوزه های تاریخ نگاری در دوره ی صفویه: ص ۱۴۹

- ❖ سه حوزه تاریخ عمومی، تاریخ محلی و تک نگاری ادامه یافت، هرچند به طور کلی نسبت به دوره مغول و تیموری تا حدی دچار افول شد.

❖ مشهورترین آثار تاریخ نگاری دوره صفویه: ص ۱۴۹

- ❖ ۱- کتاب حبیب السیر تألیف غیاث الدین خواندمیر در دوره شاه اسماعیل اول،
- ❖ ۲- احسن التواریخ تألیف حسن بیگ روملو در سلطنت شاه تهماسب اول
- ❖ ۳- کتاب تاریخ عالم آرای عباسی مربوط به دوره شاه عباس اول تألیف اسکندر بیگ منشی

❖ مهم ترین ویژگی و کاربردهای میدان نقش جهان: ص ۱۵۲

- ❖ این اثر به همت شاه عباس اول ساخته شد. - شکوه و عظمت و نیز کاربردهای متنوع آن و از کاربردهای آن برگزاری جشن ها و مسابقات چوگان بازی و تیراندازی، باریابی سفر، سان دیدن از سپاهیان، اجرای نمایش و آتش بازی. از دیگر ویژگی های میدان نقش جهان، اتصال آن به مراکز پر رفت و آمد شهر، یعنی مسجد و بازار

❖ مدرسه و آموزش در دوره ی صفویه: ص ۱۴۹

- ❖ مرکزی برای آموزش معارف دینی و علوم دیگر - برخی از مدارس دارای موقوفاتی بودند و زنان ثروتمند، بخش زیادی از ثروت خود را وقف اداره مدارس اصفهان کرده بودند.
- ❖ از مدارس معروف عصر صفوی در اصفهان می توان به مدرسه چهارباغ، مشهور به مدرسه مادر شاه و مدرسه شیخ لطف الله
- ❖ به معلمان مدارس، مدرس می گفتند. مدرسان دستیارانی داشتند که به آنها خلیفه (مبصر) یا مُعید گفته می شد و استاد را در امر آموزش کمک می کردند.

❖ علما و دانشمندان عصر صفوی : ص ۱۵۱

- ❖ فقه، کلام و تفسیر - محمد تقی مجلسی و محمدباقر مجلسی صاحب دائرة المعارف بزرگ حدیثی به نام «بحارالانوار»
- ❖ در حوزه فلسفه و عرفان میرداماد از بنیانگذاران مکتب فلسفی اصفهان و صدرالدین محمد بن قوام شیرازی معروف به صدرالمتألهین و ملاصدرا از شاگردان شیخ بهایی و میرداماد بو مؤسس مکتب فلسفی، «حکمت متعالیه»

❖ در همه علوم دینی و عقلی و طبیعی بهاءالدین محمد بن حسین عاملی معروف به شیخ بهایی

معماری

❖ علل شکوفایی معماری عصر صفویه: ص ۱۵۲

❖ ۱- برخورداری از تجارب معماری فاخر عصر تیموری ۲- در سایه ثبات و امنیت و حمایت پادشاهان به ویژه شاه عباس اول

❖ مهم ترین ویژگی و کاربردهای میدان نقش جهان: ص ۱۵۲ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)

❖ این اثر توسط شاه عباس اول ساخته شد. - مهمترین ویژگی آن ۱- شکوه و عظمت ۲- کاربردهای متنوع آن ۳- اتصال آن به مراکز پر رفت و آمد شهر، یعنی مسجد و بازار - از کاربردهای آن برگزاری جشن ها و مسابقات چوگان بازی و تیراندازی، باربایی سفرا، سان دیدن از سپاهیان، اجرای نمایش و آتش بازی.

❖ مساجد عصر صفوی در اصفهان: ص ۱۵۳

❖ مسجد جامع عباسی که از ویژگی های آن هماهنگی در رنگ ها و نقش های کاشی ها و طراحی و معماری بی نظیر آن و مسجد شیخ لطف الله که به لحاظ وسعت و ابعاد، کوچکتر از مسجد جامع عباسی است، اما از نظر فن معماری و زیباشناسی از آثار بی نظیر معماری ایران به شمار می رود.

هنر

❖ هنر در دوره صفوی: ص ۱۵۴

❖ در دوره شاه اسماعیل ریاست کتابخانه دربار تبریز برعهده کمال الدین بهزاد بود که مکتب هنری جدیدی به نام مکتب تبریز پایه گذاری کردند.

❖ در دوره شاه تهماسب صفوی کتابت و تصویرگری شاهنامه رایج بود که مهمترین اثر به شاهنامه تهماسبی معروف شد. در این دوره مکتب نگارگری قزوین بوجود آمد.

❖ هنر نگارگری در دوره شاه عباس اول به اوج شکوفایی خود رسید که نقاش بزرگی به نام آقارضا عباسی مکتب اصفهان را پایه گذاری کرد. مهم ترین نوآوری رضا عباسی زندگی روزمره عموم مردم و فعالیت اصناف و پیشه وران را به تصویر می کشید.

❖ در دوره صفویه هنر خوشنویسی در کنار هنر نگارگری به اوج شکوفایی رسید و هنرمندانی چون میرعلی هروی و میرعماد حسنی قزوینی آن را به کمال رسانیدند.

بافندگی و فلزکاری

❖ بافندگی عصر صفوی: ص ۱۵۵

❖ صفویان هنر اخیل فرش بافی ایران را از حالت روستایی و عشایری خارج کرده و به صورت به یک صنعت ملی درآوردند. فرش اردبیل که به سفارش شاه تهماسب اول برای پیشکش به مقبره شیخ صفی الدین اردبیلی توسط هنرمندان کاشانی بافته شده است یکی از شاهکارهای هنری جهان به شمار می رود.

❖ دوره صفوی را عصر طلایی پارچه بافی در ایران شمرده اند. در این دوره پارچه های متنوع و گوناگونی مثل ابریشم، مخمل، بافت فلزی (زری بافت) ترمه و قلمکار در کارگاه های کاشان، اصفهان، هرات، مشهد، یزد، کرمان و ... بافته می شد.

❖ ویژگی های فلز کاری عصر صفوی: ص ۱۵۶

❖ توسعه استفاده از فولاد - ظرافت، خلاقیت و زیبایی در خلق آثار هنری - اشعار زیبا و سخنان نغز خوشنویسی شده - طلاکاری روی فلزات

درس پانزدهم: قرون وسطا

قرون وسطا

❖ قرون وسطا: ص ۱۵۹-۱۶۰

❖ به دوره تقریباً هزار سالهای از تاریخ اروپا که از اواخر قرن ۵م آغاز و تا اواخر قرن ۱۵م ادامه یافت، قرون وسطا یا میانه گفته می شود. این دوره تقریباً با سده های اول تا دهم هجری قمری مقارن است. دوره پس از قرون وسطا، عصر جدید (۱۵۰۰-۱۸۰۰م) نامیده می شود. (به دورانی از تاریخ اروپا که با فروپاشی تدریجی امپراتوری روم غربی در اواخر قرن ۵م شروع شد و تا فتح قسطنطنیه، پایتخت امپراتوری روم شرقی توسط ترکان مسلمان عثمانی (۱۴۵۳ م) ادامه یافت، قرون وسطا یا میانه گفته می شود. این دوره تقریباً با سده های اول تا دهم هجری قمری مقارن است.)

امپراتوری روم شرقی (بیزانس)

❖ علت دوام و موفقیت امپراتوری روم شرقی (بیزانس): ص ۱۶۰

❖ اقتصاد و ارتش نسبتاً نیرومند که یورش اقوام بربر ژرمن را دفع کرد و در مقابل برابر حملات پیاپی سپاهیان مسلمان همچنان دوام آورد.

❖ قسطنطنیه و علت اهمیت آن: ص ۱۶۰

❖ قسطنطنیه، پایتخت امپراتوری بیزانس، به سبب برخورداری از موقعیت جغرافیایی و ارتباطی ویژه و داشتن باروهای دفاعی مستحکم، پایگاه مهمی برای تسلط امپراتوری بر ولایات تابع و حفاظت از راه های مهم تجارت بین المللی به شمار می رفت

❖ انقراض روم شرقی: ص ۱۶۰

❖ با حمله تهاجم طایفه های ژرمن که پس از فروپاشی به چندین سرزمین جدا از هم تجزیه شد که بر هر یک آنها یکی از طایفه های ژرمن حکومت می کرد.

تهاجم ژرمن ها به امپراتوری روم غربی

❖ فروپاشی امپراتوری روم غربی: ص ۱۶۱

❖ با حمله تهاجم طایفه های ژرمن که پس از فروپاشی به چندین سرزمین جدا از هم تجزیه شد که بر هر یک آنها یکی از طایفه های ژرمن حکومت می کرد.

❖ پیامدهای اقتصادی و اجتماعی تهاجم ژرمن ها به امپراتوری روم غربی: ص ۱۶۱

❖ ۱- افول شهرنشینی و تجارت و گسترش زندگی روستائینی ۲- انحطاط و ویرانی بیشتر شهرهای بزرگ و کوچک اروپای غربی

۳- بازرگانان و صنعتگران شغل خود را رها کردند و به مکان های امن گریختند. ۴- از رونق افتادن تعلیم و تربیت و فعالیت های فرهنگی و بیشتر تعطیلی مدارس ۵- از یاد رفتن علوم، ادبیات، معماری و هنر یونانی و رومی به مرور زمان.

پادشاهی شارلمانی و امپراتوری مقدس روم

❖ فرانک ها: ص ۱۶۲

❖ فرانک ها، دسته ای از ژرمن ها بودند که با تصرف سرزمین گل، حکومت خود را بنیان نهادند. آنان پس از گرویدن به دین مسیحیت و اتحاد با کلیسای رم، قلمرو خود را به سرزمین های مجاور گسترش دادند. پادشاهی فرانک ها در زمان شارل بزرگ مشهور به شارلمانی (ح ۷۶۸ - ۸۱۴ م)، به اوج قدرت رسید.

❖ اقدامات شارلمانی: ص ۱۶۳

❖ ۱- تحکیم تسلط بر بخش اعظم اروپای غربی و مرکزی را تا سال ۸۰۰ م ۲- اتحاد با پاپ، رهبری کلیسای مسیحیت غربی متحد و

پشتیبانی از وی در برابر دشمنان و رقیبانش و دادن عنوان امپراتور مقدس روم به وی توسط پاپ ۳- احیا نهاد اداری دوران امپراتوری روم موسوم به کومیس یا کُنت برای اداره قلمرو خود، ۴- انتخاب مأموران ویژه ای را برای نظارت دقیق بر عملکرد کُنت ها که مستقیماً به پادشاه گزارش می دادند.

❖ **کنت: ص ۱۶۳**

❖ کُنت ها به عنوان نماینده پادشاه، مناطق مختلف امپراتوری فرانک ها را اداره می کردند.

گسترش و تحکیم نظام فئودالیسم

❖ **چگونگی بوجود آمدن سلسله مراتب جامعه فئودالی: ص ۱۶۴**

❖ بعد از بوجود آمدن هرج و مرج اربابان (زمین داران بزرگ)، از جمله شاهان، درصد برآمدند قسمتی هایی از زمین ها و املاک خود را در برابر دریافت خدمات نظامی و غیرنظامی به زیردستان و یا اشراف درجه دوم واگذار کنند. اشراف درجه دوم هم به نوبه خود همین کار را با زیردستان خود کردند و سلسله مراتبی از ارباب یا فئودال و باجگزار یا واسال به وجود آمد.

❖ **اختیارات فئودال ها در قرون وسطا: ص ۱۶۴**

❖ ۱- تصاحب کلیه حقوق خاص شاهان ۲- مالیات گرفتن از زیردستان خود ۳- پرداختن به قضاوت و صدور حکم اعدام ۴- حق اعلان جنگ و صلح و داشتن پرچم و لوای مخصوص به خود

❖ **سرف: ص ۱۶۴ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)**

❖ در قرون وسطا کار بر روی زمین های اربابان (فئودا لها) به عهده میلیون ها کشاورز وابسته به زمین بود که به آنها سرف می گفتند. آنها به دودسته تقسیم می شدند:

❖ ۱- گروهی از سرف ها، کشاورزان آزادی بودند که به علت بدهکاری سرف شدند. ۲- عده ای از رعایا به خاطر ناامنی و هرج و مرج زمین خود را به فرد نیرومندی واگذار کردند و در عوض آن از حفاظت و حمایت او برخوردار شدند.

کشاورزی در قرون وسطا

❖ **افزایش میزان تولید محصول در قرون وسطا محدود بود: ص ۱۶۵**

❖ زیرا هر سال حدود یک سوم تا نیمی از زمین به منظور بازیابی قوت زمین زیرکشت نمی رفت. قحطی و گرسنگی به کرات اتفاق می افتاد و وضعیت نامناسب جاده ها و حمل و نقل موجب تشدید آن می شد.

جنگ های صلیبی

❖ **جنگ های صلیبی: ص ۱۶۵**

❖ به سلسله ای از جنگ های مذهبی گفته می شود که مسیحیان به دعوت پاپ و به فرماندهی شاهان و اشراف اروپایی علیه مسلمانان بر پا کردند. این جنگ ها حدود دویست سال (۱۰۹۶ م / ۴۹۰ ق تا ۱۲۹۱ م / ۶۹۰ ق) طول کشید و چون مسیحیان شرکت کننده در آن نشان صلیب را بر لباس و پرچم های خود نصب کرده بودند، به جنگ های صلیبی مشهور شد.

❖ **علل و عوامل شروع جنگ های صلیبی: ص ۱۶۶-۱۶۵**

❖ ۱- مشکلات اقتصادی و اجتماعی سرزمین های اروپایی: ۲- به خطر افتادن موجودیت امپراتوری بیزانس:

❖ ۳- موفقیت های نظامی مسیحیان در اندلس:

❖ **مشکلات اقتصادی و اجتماعی سرزمین های اروپایی در آستانه شروع جنگ های صلیبی: ص ۱۶۷**

❖ دنبال هجوم و مهاجرت گسترده طوایف ژرمنی به سرزمین های اروپای غربی و رکود و تعطیلی فعالیت های تجاری و کارگاهی، این

- ❖ سرزمین ها با مشکلات اقتصادی و اجتماعی متعددی همچون افزایش جمعیت، بیکاری، فقر و کمبود مواد غذایی مواجه شده بود.
- ❖ **تأثیر مشکلات اقتصادی و اجتماعی سرزمین های اروپایی در شروع جنگ های صلیبی: ص ۱۶۷**
- ❖ پادشاهان و فئودال ها به منظور کاهش مشکلات اقتصادی و اجتماعی قلمرو خود، تلاش می کردند تا مردم را تشویق کنند که برای شرکت در جنگ های مذهبی راهی سرزمین های دور دست شوند.
- ❖ **درخواست کمک امپراتور بیزانس از پاپ: ص ۱۶۷**
- ❖ پیروزی سلجوقیان بر امپراتوری بیزانس در جنگ ملازگرد (۴۶۳ ق/ ۱۰۷۱ م) و پیشروی آنان در آسیای صغیر، موجب شد که امپراتور روم شرقی از پاپ، علیه مسلمانان درخواست کمک نماید.
- ❖ **نقش موفقیت های نظامی مسیحیان در اندلس در شروع جنگ های صلیبی: ص ۱۶۷**
- ❖ در قرن ۱۱ م، به دلیل ضعف و اختلافات داخلی حاکمان مسلمان در اندلس، مسیحیان توانستند بخش های وسیعی از آن سرزمین را به تصرف خود در آورند. این پیروزی ها، انگیزه و روحیه صلیبیون را برای شرکت در نبرد علیه مسلمانان که از سوی کلیسا جنگ مقدس اعلام شده بود، دو چندان کرد.

پیدایش پادشاهی های قدرتمند

- ❖ **نتایج قدرتمند شدن شاهان: ص ۱۶۸**
- ❖ حکومت مرکزی تقویت شد و قدرت اشراف فئودال به طرز چشمگیری کاهش یافت.
- ❖ **حمایت بازرگانان و صنعتگران از پادشاه برای تقویت حکومت مرکزی: ص ۱۶۸ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)**
- ❖ زیرا حکومت مرکزی مقتدر از طریق برقراری نظم و امنیت، وحدت اداری و یکسان سازی قوانین، شرایط مساعدتی برای توسعه تجارت و صنعت فراهم می آورد.

کلیسا و تحولات آن

- ❖ **جایگاه و موقعیت کلیسا: ص ۱۶۸-۱۶۹**
- ❖ ۱- نیرومندترین نهاد در قرون وسطا ۲- تعلق تمام خانواده های مسیحی به کلیسا. ۳- نظارت کلیسا بر تمام جنبه های زندگی پیروان دین مسیح ۴- هدایت جریان فکر و فرهنگ و تعلیم کلام، فلسفه، اخلاق، ادبیات و هنر مطابق میل و سلیقه خود ۴- حق انحصاری تفسیر کتاب مقدس و انتشار آن فقط به زبان لاتین ۵- موفقیت زیاد در گسترش مسیحیت در میان ژرمن ها و سایر اقوام مهاجم به اروپا ۶- دارای املاک و زمین ها و به خصوص ایتالیا.
- ❖ **رسم بخشش گناه در کلیسا: ص ۱۶۹**
- ❖ بخشش پس از آن صورت می گرفت که شخص گناهکار در برابر کشیش به گناه خود اعتراف می کرد. معمولاً بخشش خواهان برای لغو کیفر گناهان خویش پولی را پرداخت می کردند که برای کارهای خیر و عام المنفعه مانند ساخت و تعمیر کلیسا، بیمارستان، سدها و جاده ها مصرف می شد.
- ❖ **روش های مقابله کلیسا با مخالفان: ص ۱۶۹**
- ❖ ۱- حربه تفتیش عقاید یا انکیزیسیون ۲- از کلیسا اخراج و مجازات سخت ۳- تبعید و مصادره دارایی
- ❖ ۴- به چوب بستن و سوزاندن
- ❖ **روابط کلیسا با پادشاهان و فئودال ها: ص ۱۷۱-۱۷۰**
- ❖ ۱- پیش از مرگ شارلمانی: آمیزه ای از اتحاد و همکاری و رقابت و کشمکش بر سر قدرت بود. در سده های نخستین قرون وسطا، پاپ ها از طریق همکاری و اتحاد با شاهان و اشراف اروپای غربی، تلاش های سیاسی و نظامی امپراتوری بیزانس را برای تسلط بر

کلیسای رم ناکام گذاشتند.

- ❖ ۲- پس از مرگ شارلمانی: اسقف‌ها و پاپ به سبب آشفتگی‌های اوضاع، مدعی حقوق سیاسی و قدرت دنیوی شدند و در مواقعی برای نشان دادن برتری خود، با شاهان و امپراتوران به رقابت و کشمکش پرداختند. در سده‌های ۱۱ و ۱۲ م اختلاف و درگیری شدیدی میان پاپ و امپراتور آلمان (امپراتور مقدس روم) بر سر انتصاب اسقف‌ها و اعطای حلقه و عصای اسقفی به وجود آمد.

علم و آموزش

❖ آموزش در قرون وسطا: ص ۱۶۸-۱۶۹

❖ آموزش در نیمه اول دوره قرون وسطی

- ❖ در نیمه نخست قرون وسطا به دلیل افول شهرها، فعالیت‌های علمی و فرهنگی کساد و بی رونق شد و عمده آموزش به تربیت کشیشان و مبلغان مذهبی اختصاص داشت و کلیسا بر فرهنگ و نظام تعلیم و تربیت نظارت داشت.
- ❖ در آن عصر، شارلمانی با علاقه به دانش و تعلیم و تربیت مدرسه‌ای در کاخ سلطنتی در پایتخت خود تأسیس نمود.
- ❖ علم و آموزش در نیمه دوم قرون وسطا
- ❖ اما در نیمه دوم قرون وسطا به ویژه بعد از جنگ‌های صلیبی به سبب رونق شهرهای اروپایی و افزایش ثروت و رشد جمعیت شهری، نیاز به علم و آموزش بیشتر شد. پادشاهان، فئودال‌ها، کلیسا و بازرگانان نیازمند افراد باسواد و حساب دان بودند. ضرورت وجود حقوق دانان برای حل و فصل دعاوی بیش از گذشته احساس می‌شد.

❖ آموزش عالی اروپا در قرون وسطا: ص ۱۷۲

- ❖ مدرسه‌های حقوق و طب از نخستین مراکز آموزش عالی اروپایی بودند که در ایتالیا گشایش یافتند. پس از آن به تدریج مدارس و دانشگاه‌ها توسعه پیدا کردند.
- ❖ کتاب قانون ابن سینا در پزشکی از متون اصلی آن دانشگاه‌ها بود. دانشگاه پاریس نیز به فرمان پادشاه فرانسه تأسیس شد (۱۲۰۰ م). طالبان علم در این دانشگاه به تحصیل حقوق، فلسفه و الهیات مسیحی می‌پرداختند.
- ❖ در آن زمان آموزش رسمی به زبان لاتینی بود و بر موضوع‌های الهیات مسیحی، فلسفه و منطق تأکید می‌شد و به علوم تجربی و مهندسی توجهی نمی‌شد.

❖ اندیشه‌های در قرون وسطا: ص ۱۷۲

- ❖ آشنایی دانشمندان اروپایی از طریق ترجمه آثار و نوشته‌های فیلسوفان مسلمان مانند ابوعلی سینا و ابن رشد با اندیشه‌های فلسفی فیلسوفان بزرگ یونان باستان همچون ارسطو، افلاطون که توماس آکویناس، برجسته‌ترین فیلسوف اروپایی در سده‌های ۱۲ و ۱۳ م بود که در کتاب خود با عنوان «اصول الهیات» از برهان‌های ارسطو برای اثبات خدا استفاده کرد. نظریات فلسفی او تا قرن‌ها به عنوان فلسفه رسمی کلیسای کاتولیک به شمار می‌رفت.

درس شانزدهم: رنسانس و عصر جدید

رنسانس

❖ رنسانس (Renaissance): ص ۱۷۳

❖ رنسانس به معنای نوزایی و تجدید حیات است و از نظر تاریخی به دگرگونی‌های فکری و فرهنگی گفته می‌شود که به منظور احیای فرهنگ فراموش شده یونان و روم باستان، از ایتالیا آغاز شد و به تدریج در بخش‌های دیگر اروپا گسترش یافت (سده های ۱۴ ۱۷ م)

❖ مهم ترین زمینه ها و عوامل ظهور رنسانس عبارتند از: ص ۱۷۴

❖ ۱- رشد شهرنشینی و تجارت؛ ۲- گسترش روابط فرهنگی با جهان اسلام؛ ۳- پیشینه فرهنگی و تاریخی

مهمترین زمینه‌ها و عوامل ظهور رنسانس

❖ بورژواها: ص ۱۷۴

❖ با گسترش شهرها و رشد تجارت، مشاغل و حرفه‌های گوناگونی شکل گرفت و قشر جدیدی از شهرنشینان ثروتمند شامل بازرگانان، بانکداران و صاحبان صنایع سر برآوردند که به آنها «بورژوا» می‌گفتند.

❖ خانواده معروف ایتالیایی مشوق فرهنگ و هنر: ص ۱۷۴

❖ خاندان معروف مدیچی که بر فلورانس حکومت می‌کرد که حامی ادیبان، نقاشان، معماران، موسیقی‌دانان و غیره بودند.

❖ راه‌های آشنایی دانشمندان اروپایی با جهان اسلام: ص ۱۷۵

❖ ۱- از طریق اندلس (اسپانیای مسلمان) و سیسیل ۲- جنگ‌های صلیبی و گسترش روابط تجاری میان اروپا و شرق

دستاوردها و تحولات رنسانس و عصر جدید

❖ دستاوردها و تحولات رنسانس و عصر جدید: ص ۱۷۶

❖ ۱- گسترش اندیشه اومانیسم (انسان گرایی) ۲- تحولات علمی ۳- اکتشافات جغرافیایی و شروع استعمارگری اروپاییان ۴- اصلاح دینی و نهضت پروتستان

❖ اومانیسم یا انسان گرایی: ص ۱۷۶

❖ حرمت نهادن به اعتبار و ارزش انسان و تصدیق استعداد و توانایی‌های او بود، که از آن به عنوان اومانیسم یا انسان گرایی تعبیر می‌شود. که ریشه در فرهنگ یونان باستان داشت.

❖ اعتقادات اومانیست‌ها یا انسان‌گرایان: ص ۱۷۶

❖ انسان را محور و مدار جهان می‌شمردند و اعتقاد داشتند که معیارهای اخلاقی و ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی باید بر پایه خواسته‌های انسان و تمایلات دنیوی او ایجاد شود.

گسترش اندیشه اومانیسم (انسان گرایی)

❖ مقایسه اعتقاد اومانیسم و کلیسا در مورد انسان: ص ۱۷۶ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)

❖ انسان‌گرایان، انسان را موجودی می‌شمردند که زندگی دنیوی او ارجمند و مهم است، کلیسا مروج این عقیده بود که انسان فقط برای خدمت به خداوند خلق شده است و دنیاگرایی و میل به لذت‌جویی او را از رسیدن به سعادت و خوشبختی در جهان آخرت باز می‌دارد.

❖ زمینه‌ها و قلمرو انعکاس اومانیسم: ص ۱۷۶

❖ ادبیات، هنر و معماری و تعلیم و تربیت

❖ **اساس هنر در عصر رنسانس: ص ۱۷۷**

❖ محور قرار دادن انسان و طبیعت، آنان بر زیبایی و ویژگی‌های ظاهر و خصلت‌های درونی شخصیت‌های مورد نظر خود تأکید فراوان می‌کردند.

❖ **هنرمندان مشهور عصر رنسانس: ص ۱۷۸**

❖ سه هنرمند مشهور ایتالیایی یعنی لئوناردو داوینچی، رافائل و میکل آنژ

❖ **آثار داوینچی: ص ۱۷۸**

❖ مشهورترین اثر نقاشی او شام آخر و مونالیزا یا ژوکنده

❖ **سرمشق معماری عصر رنسانس: ص ۱۷۸**

❖ ساختمان‌های رم باستان

تحولات علمی

❖ **تأثیرات عصر نوزایی بر تعلیم و تربیت: ص ۱۷۸**

❖ اندیشه انسان‌گرایی برای تعالی و رشد جسمی و روحی انسان اهمیت و ارزش فراوانی قائل بود و انساگرایان بر اصل آموزش‌پذیری انسان و شکوفایی استعدادها و توانمندی‌های بالقوه او از طریق آموزش به شدت تأکید می‌کردند. هدف آموزش و پرورش، تربیت دانشمندان برجسته نبود، بلکه می‌خواستند شهروندانی را تربیت کنند که نقش سودمندی در جامعه ایفا کنند و در حیات شهری فعال باشند.

❖ **عامل نگرش علمی اروپاییان در عصر رنسانس: ص ۱۷۹**

❖ آشنایی آنان با پیشرفت‌های علمی مسلمانان و اشاعه اندیشه‌های اومانیستی

❖ **تحولات علوم تجربی در عصر رنسانس: ص ۱۸۰**

❖ اندیشه انسان‌گرایی برای تعالی و رشد جسمی و روحی انسان اهمیت و ارزش فراوانی قائل بود و انساگرایان بر اصل آموزش‌پذیری انسان و شکوفایی استعدادها و توانمندی‌های بالقوه او از طریق آموزش به شدت تأکید می‌کردند. هدف آموزش و پرورش، تربیت دانشمندان برجسته نبود، بلکه می‌خواستند شهروندانی را تربیت کنند که نقش سودمندی در جامعه ایفا کنند و در حیات شهری فعال باشند.

❖ **عامل نگرش علمی اروپاییان در عصر رنسانس: ص ۱۷۹**

❖ آشنایی آنان با پیشرفت‌های علمی مسلمانان و اشاعه اندیشه‌های اومانیستی

❖ **تحولات علوم تجربی در عصر رنسانس: ص ۱۸۰**

❖ نیکلاس کوپرنیک در رساله «گردش اجرام سماوی»، نظریه چرخش زمین به دور خورشید را مطرح کرد. - اختراع تلسکوپ توسط گالیله - موفقیت. ویلیام هاروی در زمینه کارکرد قلب و چگونگی گردش خون - در استفاده از روش تجربی فلاسفه ای چون دکارت (۱۵۹۶ - ۱۶۵۰) بنیانگذار سبک تحقیق در ریاضی و فرانسیس بیکن (۱۵۶۱ - ۱۶۲۱) از طرفداران روش شناخت تجربی در مطالعات علمی حاصل شد. - اختراع دستگاه چاپ توسط یوهانس گوتنبرگ آلمانی

❖ **عوامل مؤثر بر تغییر وضعیت فکری و فرهنگی جوامع اروپایی: ص ۱۸۱**

❖ اختراع و توسعه صنعت چاپ - کتاب‌های غیرمذهبی از قبیل کتاب‌های فلسفی، رمان و داستان و آثاری در موضوع حقوق، تاریخ و ...

اکتشافات جغرافیایی و شروع استعمارگری اروپاییان

❖ **انگیزه و عوامل اکتشافات جغرافیایی: ص ۱۸۱**

❖ ۱- جاذبه فراوان سرزمین‌های شرق دور مانند هند و چین برای اروپاییان از قدیم‌الایام از جمله دسترسی به ادویه و دیگر کالاهای گران‌بهای آن و مانع جدی حکومت‌های قدرتمند ایرانی و خلافت‌ها و سلسله‌های بزرگ مسلمان برای رسیدن اروپاییان

به هندوستان و چین ۲- افزایش اطلاعات جغرافیایی و توسعه مهارت دریانوردی

- ❖ علل انگیزه و شوق بیشتر پرتغالی ها و اسپانیایی ها برای کشف راه ها و سرزمین های جدید: ص ۱۸۱
- ❖ زیرا از یک سو قادر به رقابت با دولت شهرهای ایتالیایی که تجارت این منطقه را در انحصار خود داشتند، نبودند و از سوی دیگر با حکومت عثمانی که بر مناطق شمال شرق و شرق مدیترانه مسلط بود، دشمنی و ستیز داشتند.

اکتشافات جغرافیایی و شروع استعمارگری اروپاییان

- ❖ پیشرفت های اروپاییان در زمینه جغرافیایی و مهارت دریانوردی: ص ۱۸۲
- ❖ تکامل فنون نقشه کشی-ساختن کشتی و بهره گیری از تجهیزات دریانوردی مانند قطب نما (اختراع چینی ها) و اُسْطُرلاب (وسیله ای برای تعیین موقعیت اجرام آسمانی)
- ❖ نخستین گام اروپاییان برای شروع استعمار سرزمین های جدید: ص ۱۸۲
- ❖ مدتی بعد دولت پرتغال ناوگان دریایی خود را به فرماندهی آلبوکرک به هند گسیل کرد و او توانست تعداد اندکی پایگاه تجاری نظامی در جزایر و سواحل خلیج فارس، هندوستان و چین تأسیس کند.
- ❖ نخستین کشورهای استعمارگر: ص ۱۸۲
- ❖ پرتغال (استعمار هند و شرق) و اسپانیا (کشف قاره آمریکا توسط کریستف کلمب و استعمار آن)
- ❖ آثار و پیامدهای اکتشافات جغرافیایی و استعمارگری اروپاییان: ص ۱۸۴-۱۸۳
- ❖ ۱- از بین رفتن جمعیت زیادی از مردم بومی مستعمرات به ویژه در آمریکا در نتیجه سرکوب سنگدلانه و انتشار بیماری های مرگبار ۲- نابودی تمدن های بومی و ساختارهای سیاسی و کهن قاره آمریکا و نشان دادن نهادها، مذهب، زبان و فرهنگ اروپایی را به جای آن. ۳- بیشترین تأثیر در حوزه اقتصادی و دست یابی اروپاییان به منابع ثروت در سرزمین های جدید، حجم عظیمی از فلزات گران بها به اروپا سرازیر شد ۴- رونق اقتصادی و رشد تجارت و شهرهای اروپایی ۵- اشراف فئودال و زمین داران جایگاه ممتازی را که در قرون وسطا داشتند، از دست دادند ۶- افزایش سریع اندوخته طلا و نقره از شاهان اروپایی، فرمانروایانی نیرومند و کارآمد ساخت. ۷- تجهیز ارتش های ملی و ناوگان های دریایی توسط شاهان با استفاده از منابع مالی عظیم حاصل از غارت مستعمرات ۷- تجارت بردگان آفریقایی
- ❖ با کشف قاره آمریکا، خرید و فروش برده به سرعت افزایش یافت: ص ۱۸۴
- ❖ زیرا اروپاییانی که مزارع وسیعی را در آن قاره تصاحب کرده بودند به نیروی کار مجانی و ارزان نیاز داشتند

جنبش اصلاح دین و نهضت پروتستان

- ❖ نهضت اصلاح دینی: ص ۱۸۴
- ❖ در فاصله قرون ۱۴ تا ۱۷ م سلسله حوادث و تحولاتی در قلمرو مسیحیت در اروپا رخ داد که مورخان از مجموع آنها تعبیر به اصلاح دینی می کنند.
- ❖ مخالفت با جنبش اصلاح دینی: ص ۱۸۴
- ❖ ۱- از سوی شاهان و فرمانروایان ۲- انسان گرایان شیفته و مروج ادبیات و آثار کهن یونانی و لاتینی بودند آن ها کلیسا را به خاطر برخی ناهنجاری های اخلاقی کشیشان مورد سرزنش قرار می دادند. ۳- گروهی از مصلحان دینی
- ❖ دیدگاه های لوتر: ص ۱۸۵
- ❖ خلاف دیدگاه غالب کلیسایان، آنچه مایه رستگاری انسان می شود ایمان است نه انجام دادن کارهای نیک. مسئله آموزش گناهان توسط کلیسا در برابر پرداخت پول و انجام برخی خدمات را مورد نقد قرار داد. او خدا را پدری مهربان می شمرد که بی

هیچ چشمداشتی گناهان بندگان را می‌بخشد.

❖ نظریات لوتر: ص ۱۸۵

❖ لوتر در ۱۵۱۷ م، فهرستی از نظریات خود را در ۹۵ اصل تدوین کرد و بر در کلیسای ویتنبرگ آویخت و از مردم خواست درباره آنها با هم گفت و گو کنند.

❖ پروتستان: ص ۱۸۵

❖ پاپ با تکفیر لوتر از امپراتور مقدس روم خواست تا او را سرکوب کند. اما شاهزادگان آلمانی از لوتر حمایت کردند و به پاپ و امپراتور اعتراض (پروتست) کردند. از این روی آنان به پروتستان معروف شدند.

❖ نتایج نهضت پروتستان: ص ۱۸۶ (سوال نهایی خرداد ۱۴۰۳)

- ❖ ۱- از بین بردن وحدت مذهبی جهان مسیحیت
- ❖ ۲- بروز سلسله جنگ‌های مذهبی میان پروتستان‌ها و کاتولیک‌ها و فراگرفتن بخش‌های وسیعی از اروپا
- ❖ ۳- کمک به تقویت پادشاهان و دولت‌های ملی و رشد اندیشه ملی‌گرایی در اروپا
- ❖ ۴- تضعیف قدرت کلیسای کاتولیک و کاهش نقش آن در زندگی مردم و جوامع اروپای